

С чувство на синовна признателност и преклонение пред величавите подвизи на предците ни от 14-и пехотен Македонски полк посвеждавам настоящето изследване на ветераните и младото поколение от родния край.

Нека примерът и заветът на дедите за вярна и всеотдайна служба на Родината ръководят делата ни за вдъхновен труд за всестранныя възход на България!

Млади българи от Пиринския край,

Заветите на нашите деди изискват от всички да възпитаваме у себе си най-хубавите добродетели на нашия народ: трудолюбие, честност, любов към Родината и свободата, стремеж към всестранно усъвършенстване!

С твърда вяра в творческите сили на нашия храбър, свободолюбив и всестранно надарен народ да отдаваме творчески сили и дръзновен младежки труд за изграждането на свободна, демократична и мощна България!

Нека не забравяме, че в историята е задължително да има истина, справедливост и признателност, всякога, за всичко и за всекиго!

И нека, отбелязвайки сто и двадесетата годишнина от създаването на 14-и пехотен Македонски полк, да не забравяме девиза на България: "Съединението прави силата!". Да помним, че един народ е достоен за уважение, когато уважава и сам себе си. Нашият народ е дал хиляди доказателства за приносите си в прогреса на човечеството във всички области на човешката дей-

ност. Да познаваме добре тези приноси и да се гордеем с тях е наше свято задължение пред паметта на миналите и идващите поколения! Да изучаваме задълбочено нашето героично минало и да пазим своята национална чест, защото народ без историческа памет е обречен на гибел!

Нека това, което ще научите от тази книжка за героизма на нашите деди, ви приобщава към безсмъртния дух на българския народ, за да растете като достойни негови чедата, за да пребъде България!

Авторът

ПРЕДГОВОР

Предлаганата на вниманието на читателя книжка представлява изследване и популяризиране на основни моменти (периоди) от развитието на 14-и пехотен Македонски полк. Нарекохме я не история, а кратка история на полка по причина на това, че установихме в разговор с бившия началник на Централния военен архив във Велико Търново, г-н Коев, че редица документи на полка, и то твърде важни, като: заповеди, дневници за военните действия на отделните дружини, сведения по личния състав и др., са били загубени при пренасянето на архиви от София в Лом по време на евакуация и войната. Следователно има все още някаква вероятност част от тези материали да се открият и историята на полка да се обогати и допълни с важни данни.

Историята на 14-и пехотен Македонски полк е много богата и интересна. Той има славна и поучителна бойна дейност. В дните на Балканската война заедно с други поделения на Седма пехотна Рилска дивизия, с изключително бързи и смели действия, разгроми войските на Тексим паша при Айватово и отвори път за Солун. Интересите на Великите сили обаче наложиха друго развитие на нещата: турците се предадоха на войската на гръцкия престолонаследник княз Константин срещу добро заплащане на Тексим паша, който след капитулацията отиде да харчи отоманските си лири в Париж.

Междусъюзническата война бе ново тежко изпитание за българския народ. Понесени са тежки човешки загуби, загубени са огромни материални ценности, разстроено е стопанството. Върху психиката на хората е нанесен тежък удар. Според сведенията народът е загубил 70 хиляди убити, 113 хиляди ранени, някои от които осакатени за цял живот, 80 хиляди заболели от

холера. Останаха хиляди вдовици и сираци. За съжаление добитото от българската войска с героични усилия и победи в Балканската война бе проиграно от безразсъдството на монарха и обкръжението му на 16 юни 1913 година. Хиляди бежанци от Егейска и Вардарска Македония оставиха там дом и земя, спасили само един живот, дойдоха в Пиринския край с многолюдните си семейства с надеждата, че Родината няма да ги изостави. При такава тежка обстановка България трябваше да преодолява последиците от преживяната Първа национална катастрофа.

А в Европа назряваше нова война. През 1914 година започна конфликтът между оформилите се две военнополитически обединения – Антантата и т. нар. Централни сили. В началото българските управляващи бяха предпазливи и въздържани. Обяви се неутралитет. Но в крайна сметка надделя желанието и решението на цар Фердинанд да нареди България в редиците на Тройния съюз (който след излизането на Италия вече е двоен), претърпял вече сериозно военно поражение на Западния фронт при река Марна. Съдбовното решение взето.

На 10 септември 1915 година българската армия мобилизира. Настъпваха нови тежки и мъчителни български дни. И не само български. Те бяха изключително сурови и за войските на Сърбия, Англия, Франция, Гърция и Румъния, срещу които войски бе отредено да воюва след една тежка национална катастрофа измъченият, недохранен, зле облечен, понякога незаслужено обиждан, но възхитително храбър български войник. При това в една война, в която бе поставен в съюз с Турция против своята освободителка Русия. Три години облеченият във войнишки шинели българин громеше противника. Прокуди на остров Корфу сръбската армия, нанесе тежки поражения на англо-френския експедиционен корпус при Удово и Дойран, овладя Тутракан, Силистра и Букурещ и стигна до устието на река Дунав. Храбростта и бойните умения на българския воин, чувствата му на любов към Родината и свободата на поробените братя в Егейска

Македония, Вардарска Македония и Добруджа са впечатляващи и пословични. Те дадоха духовни сили на изстрадалия български народ да мобилизира цялата народна енергия и да покаже на света нови образци на героизъм и саможертва, въпреки че българинът тръгна на война без особен ентузиазъм и при протеста на една част от българското общество. Липсваше емоционалният изблик, който предшества Балканската война, но първите победи успокоиха и повдигнаха духа. В двумесечни упорити боеве първият противник – сръбската армия, бе бита. Първа и Втора армия освободиха Македония и достигнаха до българо-гръцката и сръбско-гръцката граница. Българската войска освобождаваше земи, населени с компактно българско население и бяха най-сърдечно посрещани от поробените си братя.

14-и пехотен Македонски полк в състава на Седма Рилска дивизия участва в провеждането на Овчеполската настъпателна операция. Полкът е първата българска войскава част, която се среща в бой с войските на англо-френския експедиционен корпус. Незабравими ще останат бойните действия на полка при гара Удово и масива Голаш през октомври и ноември 1915 година. На 25 ноември започна бой за възвръщането на Голаш. Полкът осуети стремежа на англо-френските войски да се свържат със сръбската армия през прохода Демир капия на Вардар, обърна в паническо бягство французите и англичаните, като ги принуди французите да се оттеглят към Дойран, а англичаните – към Гевгели. Забележителни с устрема и вихрените си атаки са боевете при Демир Хисар, Еникьой, Серес. Тук се яви и един нов жесток и коварен противник – маларията, която отне живота и здравето на много бойци и офицери.

В началото на 1917 година полкът е прехвърлен отново в долината на река Вардар. При извършения от съглашенските войски пробив при Добро поле на 16 и 17 октомври 1918 година 14-и пехотен Македонски полк прикрива оттеглянето на частите от Втора и Трета дивизия (Пловдивската и Сливенската), като с

последователни отбранителни боеве осигурява безпрепятствено достигане на тези части до стара държавна граница. След това полкът се оттегля през Царево село към старата държавна граница при "Черната скала". След примирието се прибира в гарнизона си в Горна Джумая, където се демобилизира.

Съкрушени от преживения разгром и загубата на хилядите си бойни другари, войниците напускат армията покрусени, нещастни и обезверени. Отново хиляди вдовици и сираци, бежанци и страдания. И отново твърдят български дух показва словичната си устойчивост и жизненост. Облечените до вчера във войнишки шинели българи от полята, работници, занаятчии се захванаха с упорит съзидателен труд. Те бяха скромни, безшумни, неизвестни, но не и безлични. Всички те ни дадоха велик пример за неща, които понякога изглеждат недостижими за нас: дълг, чест, доблест, саможертва, непомръкваща слава. Нашите нови поколения, отдадени на своето забързано ежедневие и незнанието на собствената история много често покриват тези герои със забрава и неблагодарност. И Благоевград няма подходящ паметник на своите героични чада, отдали сили, младост и живот за свободата и щастието на Родината. А и съвсем малки селища в страната ни показват как трябва да учим децата си на родолюбие.

Благоевградчани,

Може би все още не е съвсем късно да бъдем признателни! Да не забравяме, че признателността е първа черта от благородството!

НЯКОИ КРАТКИ ОБЩИ ПРЕДВАРИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

Според Санстефанския мирен договор в новообразуваното българско княжество се включваха почти всички земи, населени предимно с българско население. С това справедливо се решаваше българският национален въпрос, като се постигаха целите на българската буржоазнодемократическа революция.

Въпреки че тези граници веднъж бяха признати от султана с негов акт – фермана за създаване на Българската екзархия от 1870 година¹, както и от Великите сили на посланическата Цариградска конференция от м. декември 1876 година², интересите на Великите сили наложиха свикването на Берлинския конгрес. Русия бе принудена да приеме ревизията на Санстефанския мирен договор. С решенията на Берлинския конгрес от лятото на 1878 година Санстефанска България беше разпокъсана на пет части: Мизия с Южна Добруджа, Софийският и Кюстендилският санджак образуват нова, но васална на султана държава – Княжество България; земите между Стара планина, Родопите и Странджа планина са превърнати в автономна област с нищо неозначаващото име Източна Румелия. Тя остава под пряката военноексплоатативна власт на султана; Македония и Западна Тракия са върнати под игото на Високата порта; Северна Добруджа бе дадена на Русия, която я замени с Румъния, а чисто българските земи в поречието на Морава с градовете Ниш, Лесковец и Враня бяха присъдени на Сърбия, с оглед запазване равновесието на Балканите. Това разпокъсване се отрази отрицателно върху развитието на българския народ. Задържано бе развитието на производителните сили, а в Македония и Одринско се запази феодалният ред в селското стопанство. наред с всичко това разделянето посяга и върху националното

съзнание и чувството за българска национална принадлежност. Тези решения, засягащи земи, заселени предимно с българско население, и нежеланието на Турция да въведе предвидените в договора реформи в европейските си владения доведоха до започване на освободителни борби на населението, останало под турска власт, и заплетоха остри национални противоречия между балканските народи, които и до днес не са напълно изживени³. Непосредствено след Берлинския конгрес спонтанно и почти едновременно започва навсякъде из българските земи мощно съпротивително движение. Сплотява ги възрожденският идеал за освобождение и обединение, поддържа го непримиримостта на българите от изкуственото разделение на държавата им. Съпротивителните борби през лятото и есента на 1878 година чак до лятото на 1879 година имат своя връх в Кресненско-Разложкото въстание. То бе ярка проява на българския народ против несправедливите решения на Берлинския конгрес. Това въстание постави началото на нов етап в борбата на българския народ за освобождение и обединение⁴.

На 6 септември 1885 година българският народ и армията извършиха едно героично, чисто българско народно дело. Осъществено бе съединението на Княжество България с Източна България. Това дело бе защитено достойно от българската армия с победата в наложената ни от сърбите война през ноември 1885 година. Народът ни защити правото си на свобода, обединение и прогрес, като отстрани една несправедливост в своя исторически път, наложена от Берлинския конгрес. Съединението на Княжество България с Източна Румелия, засилените борби на поробеното население в Македония усложняваха обстановката по югозападната българска граница. Възникваха гранични инциденти, ставаха прехвърляния на четници, емигранти от останалите под османска власт райони се прехвърляха в пределите на свободните Дупнишка и Кюстендилска околия и в Рилското корито. След изграждането на ВМРО в 1893 година започна и

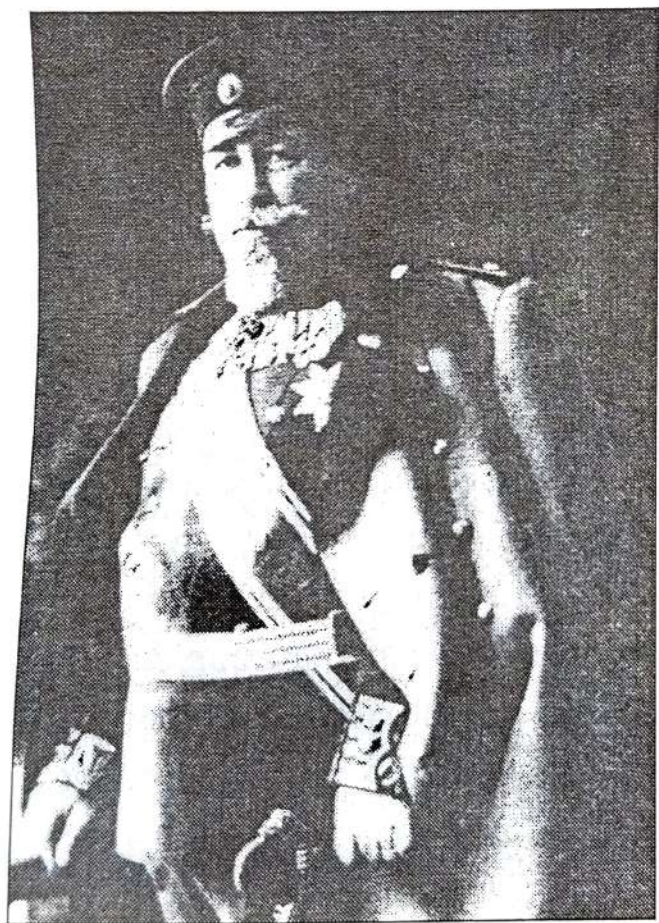
пренасяне на оръжие, боеприпаси и взривни материали, необходими за борбата. В Горна Джумая турците поддържаха голям войскови гарнизон от пехота и артилерия. Особено сложна ста-на обстановката след кървавото потушаване на Илинденското въстание. Налагаше се, с оглед на надеждното гарантиране не-прикосновеността на границата и създаване на сигурност и спо-койствие на крайграничното население, да се усили военното присъствие в този граничен край.

Развъръщане на Българската войска след войната в защита на Съединението през 1885 година с оглед на новата обстановка в разширената държава и гарантирането на нейната военна сигурност.

След войната в 1885 година Българското княжество има в армията си 12 пехотни полка с по четири дружинен състав. С Указ № 11 тези полкове формират нови 12 пехотни полкове в двудружинен състав⁵.

Според издадената от министъра на войната заповед в две дружини от 13-и пехотен Рилски полк формират нов, 14-и пехотен Македонския полк⁶. Щабът на полка се установява в София, а дружините му са установени на гарнизони в Радомир и Брезник. Така на 19 януари 1889 година се създава нова войско-ва единица от Българската войска – 14-и пехотен Македонски полк. С формирането на новия полк неговото бойно сглобяване, битово устройване и организацията на бойната му подготовка е възложено на майор Абаджиев. Той успешно се справя с отго-ворната задача и командва полка до 1 април 1891 година. Със заповед на министъра на войната от 1904 година 14-и пехотен Македонския полк е включен в състава на новосформираната Седма пехотна Рилска дивизия и от 1904 година е преместен на гарнизон в град Дупница.

С Указ № 88 от 30 декември 1903 година Първа Софийска дивизия формира новата Седма пехотна Рилска дивизия, която се установява на гарнизон в град Дупница. По този начин град Дупница се превръща в център на дивизионна област за Югозападна България. В състава на дивизията са включени 14-и пехотен Македонския полк и две дружини от 13-и пехотен Рилски полк, които създават Втора бригада на Седма пехотна Рилска дивизия. За командир на дивизията е назначен генерал-майор Иван Радионов (1859-1909). След смъртта на генерал Радионов за командир на Седма пехотна Рилска дивизия е назначен генерал-майор Георги Стоянов Тодоров.

ген. Тодоров

Преди да видим по-нататъшното развитие на 14-и пехотен полк, да отделим малко внимание на този прославен български офицер, командвал Седма пехотна Рилска дивизия седем години – от 1909 до 1915 година. Роден е в град Болград, Бесарабия, в патриотично българско семейство. Завършва гимназия в Болград. Във войната 1877-1878 година е доброволец в състава на Българското опълчение. След войната завършва Военното училище в София с неговия първи випуск, а след това и Николаевската военна академия в Санкт-Петербург.

Участва в Сръбско-българската война като капитан, командир на т. нар. Летучий отряд. От 1909 година, след смъртта на генерал Радионов, е назначен за командир на Седма пехотна Рилска дивизия. След това е военен инспектор на

Четвърта военна област и командващ Втора армия. Свързва името си с Пиринския край като командир на Седма Рилска дивизия, с която взема участие в Балканската и в Междусъюзническата война. През Първата световна война е помощник-главнокомандващ. През годините от 1926 до 1928 е областен управител и има забележителен принос за развитието на новоосвободените земи Горноджумайско, Петричко, Разложко и Неврокопско. Положил е основите на прекрасния парк на град Свети Врач. Под големия чинар в центъра на днешния град Сандански, пред Младежкия дом, е монтирана донесената по негова заповед мраморна плоча – лице на чешма с много ценни изображения, носещи богата информация за древната култура на долината на река Струма. На входа към парка в град Сандански е поставен паметник на генерал Тодоров. Провъзгласен е за почетен гражданин на Дупница. По случай 150 години от рождението му на фасадата на военния клуб в Дупница бе монтиран барелеф с образа на генерала. Той умира на 16 ноември 1934 година. Брат е на българския учен проф. Александър Теодоров-Балан – първия ректор на Софийския университет “Климент Охридски”. Възрастното поколение от Пиринския край го почитат искрено и всеотдайно.

Продължаваме разказа си за формирането и развитие на 14-и пехотен Македонски полк при новите условия и в новия му гарнизон в Дупница. Видяхме, че изключително важни държавни съображения наложиха дислоцирането на полка в района на Дупница. Този факт се оценява съвсем отговорно не само от държавното ръководство, но и от местното население в района. То прие и оцени присъствието на полка тук не само като гарант за сигурност и спокойствие, но и като мощно средство за патриотичното възпитание на младежта от околията. В неговите редове щяха да се възпитат и подготвят искрени и горещи български патриоти и отлично подготвени бойци, защитници на свободата и независимостта на родината.

И така, полкът е предислоциран през 1904 година в Дупни-

ца. Тук със свои сили, с много труд и ентусиазъм наред със занятията по бойната подготовка, които са много интензивни, полкът изгражда своите казарми, складове, кухня и столова, както и другата необходима му съгласно войсковите устави материална база. От 1905 година полкът приема попълнение на личния си състав до четири дружини само от района на тогавашната Дупнишка околия.

В града се разгръща голямо по мащаби военно строителство. Освен т. нар. долни или пионерни казарми, в района на църквата "Свети Георги" (започнати през 1903 година върху терен на стари турски гробища с обща площ от 55 140 кв. м, от които 3 150 кв. м са заети от административно-битови сгради и 2 460 кв. м за помощни и складови нужди) е отреден терен за т. нар. горни казарми. Строителството им започва веднага през 1904 година. Определеният терен е с обща площ от 275 000 кв. м. От тях за казармени и административни нужди – 5 324 кв. м, за складова и помощна база – 9 540 кв. м. Изграден е и собствен водопровод. Останалият терен е за плацове и учебни полета. Освен на строежа на казармата полкът работи и за изграждането на военния клуб и военната болница⁷. Военното строителство в Дупница завърши в общи линии до 1910-1912 година. Построеното създава възможност за настаняването на три-четири пехотни и един-два артилерийски полка.

Фактът, че от 1905 година 14-и пехотен Македонски полк приема попълнение на личния си състав само от района на тогавашната Дупнишка околия има изключително благоприятно отражение върху изграждането му като войскова част с високи морално-волеви и бойни качества. Населението на Дупнишко е будно българско население със свободолюбив дух. Основният му поминък е селскостопанското производство. Хората са природно интелигентни, изключително трудолюбиви, находчиви, честни и предприемчиви. Живеещо в граничен район, то е в течение на турските насилия отвъд границата и винаги е показ-

вало съчувствие и е оказвало осезателна помощ на поробените си братя отвъд Осогово, Влахина, Рила планина и Джумайско. Дупница е важен център в дейността на ВМОРО в периода на Илинденското въстание⁸. Пунктов началник на ВМОРО тук е Никола Спасов Малешевски от Берово, човек с богат революционен опит и безпределно верен на освободителното дело. При него са пребивавали по време на подготовката на Илинденското въстание Гоце Делчев, Яне Сандански, Кръстю Асенов и редица други видни дейци на Вътрешната организация. Всичко това е оказвало положително влияние върху готовността на младежите от околията да участват в съзнателното усвояване на оръжието и да носят добросъвестно воинската си служба. В новия си гарнизон град Дупница в периода 1905-1912 година в резултат на провеждането на интензивно и резултатно военно обучение полкът успя да подготви редица набори младежи от околията, които доказаха своите качества в последвалите войни и достойно защитиха бойната чест и слава на българския народ.

Участието на 14-и пехотен Македонски полк в Балканската война 1912-1913 година

На 17 септември 1912 година в изпълнение Заповедта за мобилизация на Българската армия полкът мобилизира личния си състав хора, коне и каруци и се развърща във военновременния си състав: четири дружини и полкови поделения за управление и обслужване. При обявяването на мобилизацията, която протича много организирано, дислоцирано и бързо, в полка се явяват с голям ентузиазъм призованите запасни чинове, готови да воюват самоотвержено за освобождението на поробените си братя отвъд Рила и Родопите.

В дните, в които се мобилизират запасните от 49-и и 50-и пехотни полкове, съставляващи Трета бригада от Седма пехотна Рилска дивизия, поделения от 14-и пехотен Македонски полк са

изведени в районите на Слатино, Бобошево, Драгодан, с оглед прикриване на мобилизацията на Трета бригада на Седма Рилска дивизия. След приключване на мобилизацията на Бригадата тези поделения се прибират в полка си и се подготвят за поход към района за съсредоточаване за участие в бъдещите бойни действия. След приключване на мобилизацията си и полкът получава задача да се изнесе по маршрут Дупница – Ваксево и да заеме изходно положение за настъпление в района на “Черната скала”⁹, с готовност за водене на военни действия в направление на Царево село (дн. град Делчево в Република Македония) и долината на река Брегалница.

На 4 октомври 1912 година командирът на полка получава заповедта за започване на военни действия против турците на 5 октомври сутринта, като е поставена задача за деня – овладяване на Царево село.

На 5 октомври сутринта в изпълнение на поставената бойна задача полкът преминава държавната граница, сбива противостоящата турска гранична охрана и развива настъпление към Царево село. Действайки в пресечена планинска местност, обрасла с гори, полкът с устрем преодолява съпротивата на противостоящите турски части и до вечерта овладява Царево село. с това поставената за деня бойна задача е изпълнена. Упорита съпротива турците оказват на връх Голак.

На 9 октомври командирът на Втора съюзна армия, сръбският генерал Степан Степанович, поставя задача на Втора бригада от Седма пехотна Рилска дивизия да настъпи с възможно повече войски и да овладее град Кочани.

На 10 октомври частите на Втора бригада овладяват Пехчево, с което сериозно застрашиха тила на турците, отбраняващи Кресненското дефиле. Настъплението на Кочани започва на 11 октомври. Атакуван е противникът по височините източно от с. Оризари. Силният натиск по фронта и заплахата от обхождане на фланговете принуждават турците да се оттеглят към Кочани и

Щип. Към 17 часа на 11 октомври град Кочани е освободен. Поради това, че Трета бригада от Седма Рилска дивизия (49-и и 50-и полк) от 12 до 14 октомври води бой за овладяване на Кресненското дефиле, командирът на Седма Рилска дивизия генерал Георги Стоянов Тодоров поиска от командващия Втора съюзна армия генерал Степанович да освободи войските му от района на град Кочани, за да развие бързо настъпление по долината на река Струма в направление Солун. Вместо това той получава нареждане тези войски да се насочат към Щип, а останалите сили на дивизията да преминат към отбрана и водят разузнаване пред фронта си. С това разпореждане сръбският генерал цели да не допусне на българските войски нито в Македония, нито към Солун. Българското командване се намеси и заповяда след овладяването на Щип да се настъпи и завземе Струмица. Оттук да се осигури северният изход на Рупелското дефиле и да се проведат решителни действия към Демир Хисар. В изпълнение на това разпореждане 14-и пехотен Македонския полк, съвместно с 14-и сръбски полк, настъпи на 21 октомври към Струмица, овладя града, където остави на гарнизон 14-и сръбски полк, а нашите части настъпиха към Дойран, Лъгадина и Серес.

На 25 октомври вечерта 14-и пехотен Македонски полк и другите части на Втора бригада от Седма Рилска дивизия достигнаха Долни Порои – Бали оглуари. На 27 октомври частите на Трета бригада достигнаха на два километра от Солун, а 14-и пехотен Македонски полк бързо се придвижваше на юг от Кукуш¹⁰. При командира на Трета бригада от Седма пехотна Рилска дивизия се явяват турски парламентъори, които го уведомяват, че турската войска се предава на Втора гръцка армия и той трябва да преустанови настъплението на Трета бригада от Седма пехотна Рилска дивизия към град Солун.

Гръцкото командване, подпомогнато твърде осезателно от представителите на западните държави, бе взело всички мерки да не допусне влизането на Седма Рилска дивизия в Солун, пре-

ди да влязат в града гръцки войскови части. Ето какво казва в спомените си участникът в тези събития, командирът на Трета дружина от 14-и пехотен Македонски полк, майор Велизар Лазаров: “След като видяха успехите на българската армия в първите четири дни, гърците се явиха със своята армия в долината на река Бистрица и започнаха преминаването на гръцко-турската граница, защитена само от две-три дружини (два турски табора). Тридневният артилерийски двубой с турските дружини има за резултат убиването само на един албанец. Турските дружини бяха принудени да отстъпят, застрашени с обход от четата на ВМОРО с войводата Чекаларов. Ето по кой начин гръцката армия навлезе в турска територия и завладя Леринско и Костурско. Според думите на един кореспондент този “успех” гръцкият главнокомандващ, престолонаследникът княз Константин дълго обмислял къде да насочи армията си – на север към Битоля или на юг към Солун. И той решил да измени на общосъюзническата задача и да насочи главните си сили през Енидже Вардар – Каферия за Солун, а към Битоля изпрати само една дивизия (Пета гръцка дивизия). И престолонаследникът правилно реши своята задача – завършва кореспондентът – защото по политически съображения гърците трябваше да се стремят към Солун. И тъй гръцката армия се насочи на изток – към Солун¹¹.

На 17 октомври тя стигна до Енидже Вардар, където спря, за да дочака приближаването на българската Седма Рилска дивизия. От 17 до 27 октомври гръцката армия почиваше при Енидже Вардар. В това време нашата Седма пехотна Рилска дивизия се бореше с армията на Тексим паша, която след боя при Айватово се затвори в Солун. Докато гръцката армия почиваше, гръцкият главнокомандващ княз Константин и гръцкият президент Венизелос пуснаха в ход всички средства и на 26 октомври след боя при Айватово, дето турските войски бяха окончателно разбити от Седма Рилска дивизия, Тексим паша предаде Солун, но не на своите победители – българите, а на гръцкия княз Кон-

стантин, подпомогнат в тази трудна “стратегическа задача” от представителите на някои западни велики сили в Солун.

Едновременно с гръцките жандарми на 27 октомври влезе в Солун и един български ескадрон от Пети конен полк, придаден към Седма пехотна Рилска дивизия. Генерал Тодоров в това време имаше съобщение от гръцкия главнокомандващ княз Константин, че Солун се предава на гръцката армия. Българските войски да не влизат в Солун, а да заминат на изток, където има още неприятелски войски. Князът предупреждава, че ако българската армия настъпи към Солун, ще бъде принуден да заповяда да ги срещнат с огън. За нещастие на България при войските на генерал Тодоров се намираха представители на нашата дипломация, които отклониха твърдото му решение да влезе в Солун с бой срещу гърците. Едва на 29 октомври по дипломатически път бе уредено войските на генерал Тодоров да влязат в Солун. Но те останаха за твърде малко време в града, защото трябваше да заминат за Булаир. В Солун остана само 14-и пехотен Македонски полк и Седми нескорострелен артилерийски полк¹². По-късно поради неудобства при настаняването една дружина от полка е изпратена в Серес, а друга – в Лъгадина. През април 1913 година и артилеристите от Седми нескорострелен артилерийски полк са изпратени на изток към Булаир, а в Солун остава само Трета дружина от 14-и пехотен полк с командир Велизар Лазаров. Отношението към нея от страна на гръцките комендантски органи и другите гръцки власти, както и от страна на гръцките офицери и войници е изключително враждебно. Създават се всевъзможни пречки при носенето на гарнизонната и караулната служба и изпълнение задачите на дружината. Непрекъснато се напомня на офицерите и войниците, че трябва да се махнат от града и т. н. Такова е отношението и на намиращите се в Солун сръбски военни. Така при такова тежко и неприятно съжителство Трета дружина от 14-и пехотен Македонски полк дочака обявяването на Междусъюзническата

война на 16 юни 1913 година и преживя трагични тежки дни, на които ще се спрем, след като видим какво става с останалите дружини от полка и частите на дивизията, заминали за Булаир.

Преди да се спрем на Междусъюзническата война, трябва да отбележим, че Балканската война бе първата военна акция против турския поробител в многовековната история на балканските народи. Тя беше успешно издържан изпит за патриотизъм на народните маси. В нея за по-малко от година българските офицери и войници разнесоха славата на българския боен дух по целия свят. В редица войни срещу завоевателите нашият народ е показал своя патриотизъм, но в Балканската война той достигна един от най-високите си върхове.

Балканската война показва пред света големия напредък на българското военно изкуство и внесе съществени приноси в развитието му, които имат световно значение.

Балканската война пробуди сериозно политическата мисъл на Балканите. Тя застави общественото съзнание да прецени пътя, по който се развиват и трябва да се развиват балканските народи. Тя бе много поучителна и за осмисляне на дълга на поколенията към Родината.

МЕЖДУСЪЮЗНИЧЕСКАТА ВОЙНА.

14-и пехотен Македонски полк във войната. Трагедията на Трета дружина от полка в Солун – 16 юни 1913 година

След като Седма Рилска дивизия бе включена в състава на новосформираната Четвърта армия и бе изтеглена към Булаир, 14-и полк остана в досегашните си райони и бе разположен така: Трета дружина в Солун, останалите дружини в Лъгадина и

Серес. По-късно те са преместени в с. Секуларци и Овче поле. В този район ги заварва началото на Междусъюзническата война. Преди обаче да видим действията на 14-и пехотен Македонски полк по време на новата война, добре е да си припомним обстановката и събитията, довели до нея.

В края на октомври 1912 година (23 х.) великият везир предложи да бъде подписан мир. Създаде се възможност войната да приключи с победоносен мир за балканските съюзници в двадесет и пет дневен срок. Но цар Фердинанд има свои съображения, които нямат нищо общо с освободителните задачи на войната. Той иска да завладее Цариград и скрива телеграмата на великия везир. На 1 ноември царят дава заповед за ново настъпление при Чаталджа. Настъплението не постига успех. Това окуражава турците и те вече не бързат с примирие. Провалът при Чаталджа е благоприятен за турците, както във военно, така и в политическо отношение. Едва на 5 ноември Фердинанд отговаря на телеграмата на великия везир Кямал паша за започването на преговори. Още на 3 ноември Турция иска от великите сили да спрат българското настъпление. На 8 ноември турците подновяват искането си. Докато великите сили се споразумеят, минава време. На 12 ноември започват предварителните преговори, на които се уточнява мирните преговори да започнат на 30 ноември.

Междувременно Румъния предявява искания за корекция на българо-румънската граница в Добруджа. Преговорите започват на 3 декември 1912 година. Турция се съгласява с исканията на балканските съюзници за териториални отстъпки, искани от тях. От средата на януари 1913 година младотурците със съдействието на германците извършват преврат и заявяват, че няма да отстъпят Одрин.

На 16 януари преговорите са прекъснати. При това прекъсване на връщане от Лондон Венизелос се отбива в Белград, където води разговори със сръбските ръководители. След няколко дни той се прибира в Атина. Веднага след това започва едно

страшно гонение на всичко българско в окупираните от сърбите и гърците райони от Македония. Ръцете на България са добре вързани при Булаир и Одрин тогава, а сърби и гърци се заеха и физически да унищожават българщината в Македония. Избивани бяха масово хора в Леринско, Костурско, Мъгленско. Много българи бяха натъпкани в солунските затвори или изпращани и унищожавани по гръцките острови. В Съботско бяха избити намиращите се там български войници. Спрени са излизащите в Солун български вестници. Издевателства се над българското население, малтретират се българските чиновници. Предизвикват се към скандали българските офицери и войници в Солун и всячески се пречи на носенето на гарнизонната и караулната служба на Трета дружина от 14-и пехотен Македонски полк.

В районите, заети от сръбските войски, се ликвидира българското самоуправление, гонят се свещеници и учители, арестуват се българи, разгонват се българските четници и войводи, които съвсем честно подпомагаха сръбските части по време на изгонването на турските войски.

В края на януари 1913 година новосформираната Четвърта българска армия на генерал Ковачев започна настъпление против Булаирския турски корпус. Разгроми го и отби турския десант при Шаркьой. Провалена бе идеята на турците със силите на Булаирския корпус и настъпление от Чаталджа да деблокират Одринската крепост. На 13 март те понесоха нов зашеметяващ удар – с нощна атака в двудневни упорити боеве бе превзет Одрин.

По време на второто примирие, което продължава до 17 май 1913 година, великите сили заставиха България да отстъпи на Румъния град Силистра.

На 16 май 1913 година частите от Четвърта армия, Македоно-одринското опълчение и други части се отправят отново към Македония. Щабът на Четвърта армия се настанява в Радовиш, а Седма дивизия, в т. ч. и 14-и пехотен Македонски полк, се

съсредоточават в района Злетово – Крупище, а Трета бригада от дивизията заема района на град Струмица. При това положение 14-и полк дочаква началото на Междусъюзническата война.

На 13 юни с Директива № 23 се нарежда на Четвърта армия, в чийто състав е и 14-и пехотен Македонски полк, да заеме изходно положение за евентуална война с Гърция и Сърбия¹³.

На 16 юни генерал Ковачев получава заповед през нощта да атакува без предупреждение сръбските позиции, с цел овладяване на линията кота 550 – връх Богослов, десния бряг на река Брегалница – Криволак.

В 3.00 часа след полунощ нашите войски започват настъпление, което се разгръща по цялата фронтова линия¹⁴.

Овладяна е жп гара Удово, с което се прекъсва комуникацията между сръбската и гръцката армия. На 18 юни нашите се насочват към Криволак, но пристига заповед за прекратяване на военните действия. В София е създадена нестабилна политическа обстановка. Няма кой да поеме отговорност за започнатите против досегашните ни съюзници военни действия. Изпратените при сърбите парламентъори се връщат с известието, че Сърбия ще продължи войната. “Ще продължим да стреляме против враговете, които така из засада, без обявяване на война ни нападناха. Вие не заслужавате друго.”¹⁵

Настъпва изключително сложен и критичен момент в отношенията между балканските държави. Сърби и гърци чакаха само повод и удобен момент, за да задействат оформената против България враждебна коалиция, Фердинанд им го даде. Без съюзници и покровителство на великите сили, той заповядва да се атакуват сръбските и гръцките части без обявяване на война. Тази постъпка на Фердинанд е предателство на националните интереси. Срещу това решение са противопостави Министерският съвет и голяма част от военното командване. На 18 юни правителството нареди спиране на настъплението. Но Сърбия и Гърция нямат намерение да пропуснат благоприятния момент

за общи действия против България, за което вече са се споразумели. В края на юни във войната се намеси и Турция и войските ѝ влизат в българските земи. А два дни по-късно настъпи и Румъния. Нейната войска настъпва към София. българското правителство иска мир. Гръцкото правителство отказва с нескрито намерение да завземе София.

Въпреки че разочарованието сред българските войници е голямо, въпреки преумората, те проявяват стремеж и желание да воюват за довършването на освободителното дело и да запазят придобивките според Лондонския мирен договор. Но силите са в полза на противника. На юг по Струма, Брегалница и Места настъпва гръцката армия.

14-и пехотен Македонски полк в състава на Седма Рилска дивизия удържа напора на сърбите. Те минават в настъпление на 20 юни, но не постигат значителен успех. Стремежът им е да настъпят в направлении Кочани, Царево село, Горна Джумая, да окръжат и унищожат цялата Четвърта армия и главно силите на Седма Рилска дивизия и да се свържат с гръцката армия. При тази обстановка командването на Четвърта армия нарежда Седма дивизия да заеме за отбрана височините около Калиманското плато и да не допусне осъществяването на замисъла на противника – допускането му до пътя за Горна Джумая. Полкът организира за отбрана Баньо чука¹⁶ и района. Срещу полка са струпани значителни сръбски сили, усилены с Черногорската дивизия. Посрещната с решителна контраатака, тя понесе много жертви и се оттегли на изходното си положение в пълно безредие. На 23 юли заедно с други поделения на дивизията, предимно от 22-ри пехотен полк (тъй като 13-и и част от придадени към нея 26-и пернишки полк са пленени от сърбите, 14-и полк се оттегля към старата граница.

В това време (към 15 юли) гърците овладяват Кресненското дефиле и излизат в направление на Горна Джумая. Боевете се водят в района на село Долно Церово.

От българското командване е подготвена настъпателна операция за окръжаване и унищожаване на затворената в Кресненската клисура гръцка армия. Усилена е Втора армия и към 14 юли съотношението на силите достига 3 към 1, а в артилерията – 1 към 1,1 в полза на българската армия. Създава се прекрасна възможност гръцката армия да бъде обкръжена и унищожена или да се постигне значително по-благоприятен мир. На 17 юли българската армия разби гърците в района на Разлог, Предел и премина в настъпление. Гръцката армия започна оттегляне. На 18 юли е подготвено решителното настъпление на българските сили от всички страни на Кресненската клисура. Гърция предлага примирие, което Фердинанд приема и спира операцията.¹⁷

14-и пехотен Македонски полк от позициите при Калиманци се оттегля организирано към старата държавна граница. В тези тежки дни на оттеглянето командирът на Седма Рилска дивизия получава заповед да организира отбранителна позиция на линията Делян, Горна и Долна Диканя, Дрен и околните височини.

Това означавало войниците от 14-и пехотен Македонски полк да подминат своите села и домове и да се оттеглят на север от тях, а в техните родни огнища да вършат злодеяния сръбските войски. Генерал Тодоров поема голяма лична отговорност. Излиза пред войниците на Калиманското плато с призив за организирано оттегляне до старата държавна граница при района на “Черната скала”, а не към заповядания нов район. “Войници – обръща се към тях генералът – имам заповед да се оттегля към Диканите. Ще оставите ли вражи крак да погази вашите огнища, да поругае семейната ви чест, да разпилее вашия имот? Бъдете горди и смели и готови да отбиете вражеския напън. По този начин ще спасите вашите огнища. Ще спасите честта на България!”

Така завършиха бойните действия на полка през Междусъюзническата война. 14-и полк зае старата граница, а 22-ри пе-

хотен Тракийски полк се изтегли през Царево село към Горна Джумая и Рила през планината, за да се демобилизира в град Самоков. Тази мярка се е наложила, за да не се разбунтуват войниците от 22-ри полк, ако минат през Дупница и без команда да поемат към София, за да се разправят с царя и правителството.

Примирието е подписано от гръцкия представител на Букурещката конференция в 13.00 часа на 18 юли 1913 година и влиза в сила веднага.

Според сключения Букурещки мирен договор България получава само една малка част от своите земи в Македония и Беломорска Тракия. Добруджа остава в румънски ръце. А според едно допълнително споразумение Турция си възвръща Одринска Тракия без Мичуринско, Малкотърновско и Свиленградско. Междусъюзническата война бе един кървав епилог на Балканската война за освобождението на Македония и Одринска Тракия. България преживя изключително тежка национална катастрофа. Тя бе обусловена от много фактори. Сред тях най-ярко се открояват авантюрата на българския дворец, неговите антинационални династични интереси и политическите грешки на българското командване. Разбира се, трябва да се имат предвид завоевателната политика и империалистическите интереси на великите сили на Балканския полуостров. При оценката на тези събития трябва да отбележим, че се сбъднаха предсказанията на Димитър Благоев, че решаването на националния въпрос по пътя на война ще доведе до разпалването на остри противоречия между съюзниците, в резултат на което ще се оформи антибългарска коалиция. Потвърди се и това, че българските държавни мъже не видяха това, за което се бориха и мечтаха Раковски, Левски, Ботев и продължителите на делото на националното освобождение на Македония и Одринско, създателите на ВМОРО. И така България не можа да осъществи националния си идеал. Голяма част от българските земи отново се върнаха в пределите на Турската империя и българският народ понесе тежки жертви

и материални загуби. Преживя първата национална катастрофа.

За съжаление това, което българските войски постигнаха на бойното поле, се пропиля безразсъдно от цар Фердинанд и обкръжението му на 16 юни 1913 година. Много тъжно и жестоко звучат днес думите на един от тогавашните министри Петър Абрашев, записал в дневника си на 26 юни 1913 година: “Воювахме, за да вземем Македония, сега водим втора война, за да я загубим.”

Трагедията на Трета дружина от 14-и пехотен Македонски полк в Солун на 16 и 17 юни 1913 година

При изключително тягостна обстановка протичаше гарнизонната служба на българските караули в Солун. Нашите офицери и войници непрекъснато са предизвиквани към скандали. Често и съвсем нагло им се натяква, че трябва да си ходят, че няма място за тях в Солун. Тези събития най-добре са описани от бившия командир на Трета дружина, тогава майор, Велизар Лазаров. Той разкрива вероломството и жестокостта на гърците и героизма на българските войници при даване отпор на гръцките нападения над обектите на дружината. Избити са срещаните на улицата войници, нападнати и избити по най-жесток начин караулите на охраняваните от дружината обекти. Арестувани са лекарите и жестоко са избити всички намиращи се в българската военна болница ранени наши войници и офицери. В кошмарната нощ на 17 юни 1913 година гърците нападат всички места, където квартируват и са се укрепили нашите роти и с артилерия, бомбени фугаси и силен картечен и пушечен огън избиват значителна част от личния състав на дружината. С артилерийски огън се рушат сградите, в които се намират нашите войници.

Хвърчат части от човешки тела. Целият град тръпне от невиджана канонада от всички оръжия. Според гръцките вестници от куршумите и гранатите били убити 180 невинни граждани, а няколко хиляди жени и деца заболели психически от преживения през нощта страх: "Историята едва ли е отбелязвала такава кървава и страховита нощ. Тя бе създадена обаче в XX век, за да бъде унищожена шепата български войници, които оспорваха незаконните домогвания и грабителството на гърците."

На сутринта останалите живи български войници и офицери били натоварени на корабите "Мариета Рали" и "Екатерина" и отправени в открито море. Тук от параходите са изхвърлени в морето много ранени и болни, разстреляни са други, а всички са подложени на гавра и унижения. Офицерите от дружината са отведени в Пирея, дето са подложени на линчуване от тълпите и военните власти, а войниците са закарани на остров Трикерри. Тук са поставени в нечовешки условия на живот и мнозина измират или са избити. От Пирейския затвор офицерите са закарани в крепостта Нафилион. Тук в крепостта Паламида те са поставени на строг режим и небивали унижения. След много страдания, морални и физически, след стодневно престояване по островите и затворите, нашите войници и офицери, оцелели след този кошмар, на 8 октомври 1913 година биват натоварени на парахода "Пиларос", за да бъдат откарани във Волос и предадени на българската комисия. С български параходи те са превозени до родината и демобилизирани.

Предлагам ви и една извадка от излизащия в Дупница вестник "Светлина", броя му от 22 юни 1935 година. На 16 юни 1913 година около българските обекти се насочват части от Втора гръцка дивизия с командир генерал Каларис. При един от караулите пристига френският консул в Солун Жослен, който предава за командира на дружината писма с текст: "Ние не ще позволим в града да се стреля." Наоколо се е събрало любопитно множество, което иска да види как ще бъдат пленени българите.

Началникът на караула донася отрицателния отговор на майор Лазаров да се предаде. Следва залп от всички страни срещу българските войници. В помощ на гръцките войници от Втора дивизия са изпратени 2000 жандармеристи и много въоръжени гърци от местното население. Авторът отбелязва: "Денят изгасваше помрачен от кървавия ден на битката. Настъпваха нощта и смъртта. Величието и позорът дебнеха децата на Рила, тиха Струма и Осогово. Ние трябваше да се борим срещу десетократно по-силен противник, отговарящ на огъня с картечници, оръдия и много бомби. Сред развалините от купища тухли, камъни и горящи дървета се очертаха гладки бледорозови купчини, прорязани от тъмночервени ивици кръв – телата на мъртвите. Всички ранени и болни от българската болница биват избити, както и много български жени и деца.

На 18 юни извиканите представители за протокол за спиране на боя са арестувани, а останалите тук-там живи македонци са пленени заедно с всички български учители, свещеници и чиновници.

Часът е 20.00, противникът прави последни усилия. Нови трупове постлаха площадката. Редееха изстрелите на защитниците. Силни взривове разтърсиха зданието. Адски трясък огласи града. Сградата се срути. Падна защитата. Животът е даден. Честта е спасена. Двадесет и четири трупа са на пода в черквата "Света София". Слънцето поздрави и шест полумъртви деца на България... Българийо помни! Солун бе последен вик, когато полумъртви ни подкараха за остров Трикери.¹⁸

Които се интересуват по-подробно от тази трагедия, нека обезателно прочетат книжката на генерал Велизар Лазаров "Българският гарнизон в Солун 1913 година".

14-и пехотен Македонски полк в Първата световна война

Войната между оформилите се вече две противоположни военнополитически групировки бе назряла отдавна. Балканските войни поотложиха нейното начало, но се търсеше вече повод, за да пламне искрата на един конфликт, който прерасна в т. нар. Първата световна война. Тя донесе на европейските народи, на колониално зависимите от европейските сили народи и на народите от Русия много страдания, жертви и разрушения. Поводът бе даден с атентата в Сараево. На 28 юни 1914 година сръбски националисти убиха австроунгарския престолонаследник принц Франц Фердинанд. Под давлением на Германия, Австро-Унгария обяви война на Сърбия.

Известно е, че България след Междусъюзническата война беше в много тежко положение. Понесени са огромни човешки жертви, разстроено е стопанството, останаха хиляди вдовици и сираци, от фронта се завърнаха над 100 хиляди ранени (по тогавашни сведения), част от които останаха инвалиди за цял живот, голяма част от работния добитък – коне и волове, мобилизирани за нуждите на войната, не се завръща. В България идват с многолюдните си семейства над 250 хиляди бежанци, оставили в Егейска и Вардарска Македония дом и земя, спасили само един живот, които имат надеждата, че майката родина България няма да ги изостави. От тях една значителна част се настани в селищата на Пиринския край. Униинето сред народните маси в България е голямо. Понесената първа национална катастрофа е тежка.¹⁹ Това прави управляващите в страната да бъдат внимателни, внимателни и предпазливи. През пролетта на 1914 година всички български политически партии обмислят планове за осъществяване обединението на българския народ, но по различни начини, пътища и с различно покровителство

и съюзници. Тъй като обстановката предлага като съвсем реален военният начин за решаването на българския национален въпрос, към България са отправени погледите на ръководните кръгове и на двете коалиции – Антантата и Централните сили. Всеки се стреми да включи в своите планове доказаните в предишните войни високи бойни качества на българския войник.

Голяма част от българското общество е за избягването на военното разрешаване на националния въпрос, тъй като обещанията на Антантата страдат от много неясноти, а Централните сили нямат изгода от една голяма и мощна България, тъй като би им попречила да осъществяват стремежите си за проникване на Изток и към Солун. Един разумен неутралитет се явява по-целесъобразен. България има нужда от мир. Антивоенните сили у нас прозорливо предупреждават, че една война, макар че би решавала справедливи национално обединителни задачи, не бива да се започва поради вероятността за неуспех и тежко поражение. Тези сили в България считаха, че героизмът на българския войник е безразсъдно пропилян от цар Фердинанд в миналите войни. Към становището на политическата опозиция се присъединяват и 111 учени, писатели, художници и военни дейци. Между тях са авторитети като Иван Вазов, Антон Страшимиров, Елин Пелин и редица други интелектуалци, хора на изкуството и науката.

Напразни остават опитите на съглашенските сили и оказваният от тях натиск да се присъедини България на тяхна страна. Правителството на В. Радославов изпълни волята на монарха и присъедини България към Централните сили, въпреки че те бяха понесли вече сериозно военно поражение на Западния фронт, свързано с огромни загуби. Това не можа или по-точно не искаше да разбере българският цар Фердинанд. През есента на 1915 година е взето съдбоносното решение. През септември 1915 година България мобилизира. Първият противник е сръбската армия.

Българският народ намери морални сили в себе си в името на освобождението на македонските българи да мобилизира цялата национална енергия за участието си във войната, въпреки че беше поставен в положение на един исторически куриоз – в съюз в Турция да води война против своята освободителка Русия.

За участие във войната България постигна висока степен на военно напрежение, като в началото на войната бяха мобилизирани 616 680 войници и офицери, подготвени 960 оръдия от различни системи и калибри. Тази сила формира три армии: Първа армия – под командването на генерал Климент Бояджиев, Втора армия – с командир Георги Стоянов Тодоров и Трета армия за действия срещу Добруджа – под командването на генерал Тодор Тошев. Поради това, че се интересуваме от действията на 14-и пехотен Македонски полк, ще спрем вниманието си на най-съществените действия на полка.

Бързите успехи на частите на Първа армия в Сърбия и Северна Македония поставят сръбската армия в крайно тежко положение. На помощ трябва да ѝ се притече англо-френският експедиционен корпус на генерал Морис Сарай. Полкът е на южния фланг на Седма Рилска дивизия и има задача да не допусне проникването на англо-френските войски през прохода Демир Капия на река Вардар в Южна Македония, за да окажат помощ на сръбските войски. Полкът заема за отбрана масива “Голаш”. Той е най-високото от веригата възвишения между градовете Струмица, Валандово и Удово. Оттук се контролира цялата околна местност, както и пътят към Струмица и Петрич. Това прави задържането му крайна необходимо, за да не се позволи преминаването на корпуса на генерал Сарай в Македония. На гара Удово непрекъснато пристигат подразделения от английски и френски войски.

На 9 октомври 1915 година 14-и пехотен Македонски полк има първата си среща с войските на експедиционния корпус. За-

почват изключително тежки и кръвопролитни боеве, които продължават с денонощни атаки и контраатаки цели 20 дни. Съглашенската артилерия непрекъснато обсипва нашите защитници с масиран огън. Най-после, след упорита съпротива и твърде големи загуби, “Голаш” е превзет от французите. 14-и полк се оттегля, попълва загубите, реорганизира се и готви решителна контраатака за възвръщането на “Голаш”. При отбраната на масива полкът губи доста хора, загива командирът на Четвърта дружина майор Минчев, целият взвод на подпоручик Любен Василев.

Подготовката на контраатаката за възвръщането на “Голаш” започва с нощна атака на 26 срещу 27 ноември. Една страховита нощ. С вихрен удар “На нож!” защитниците са изненадани и панически търсят укрития и място за бягство. Полкът веднага организира преследване на бягащите англичани и французи. Участникът в този бой, поручик Васил Тодоров Шарков, ротен командир в 14-и пехотен Македонски полк пише в спомените си: “Никъде през цялата война картината не е била така потресаваща, както при “Голаш”. Разгромът на англо-френските войски е пълен. Те бързо и в паника се оттеглят към гръцката граница, англичаните към гара Дойран, а французите – към Гевгели. По пътя на паническото си бягство врагът оставя повредени коли, оръдия, оръжие, лични вещи, боеприпаси и др., които свидетелстват за преживения ужас от българските устремни атаки “На нож!” Победата е пълна. “Голаш” е върнат. Връзката между войските на англо-френците и сръбската армия не е осъществена. Преследването на разбития противник продължава до гръцката граница, където по нареждане на германското командване победният устрем на 14-и пехотен полк и цялата Седма дивизия е спряна. германското командване и политици се надяват, че гръцкият крал Константин, който е германофил, ще присъедини Гърция към Централните сили.

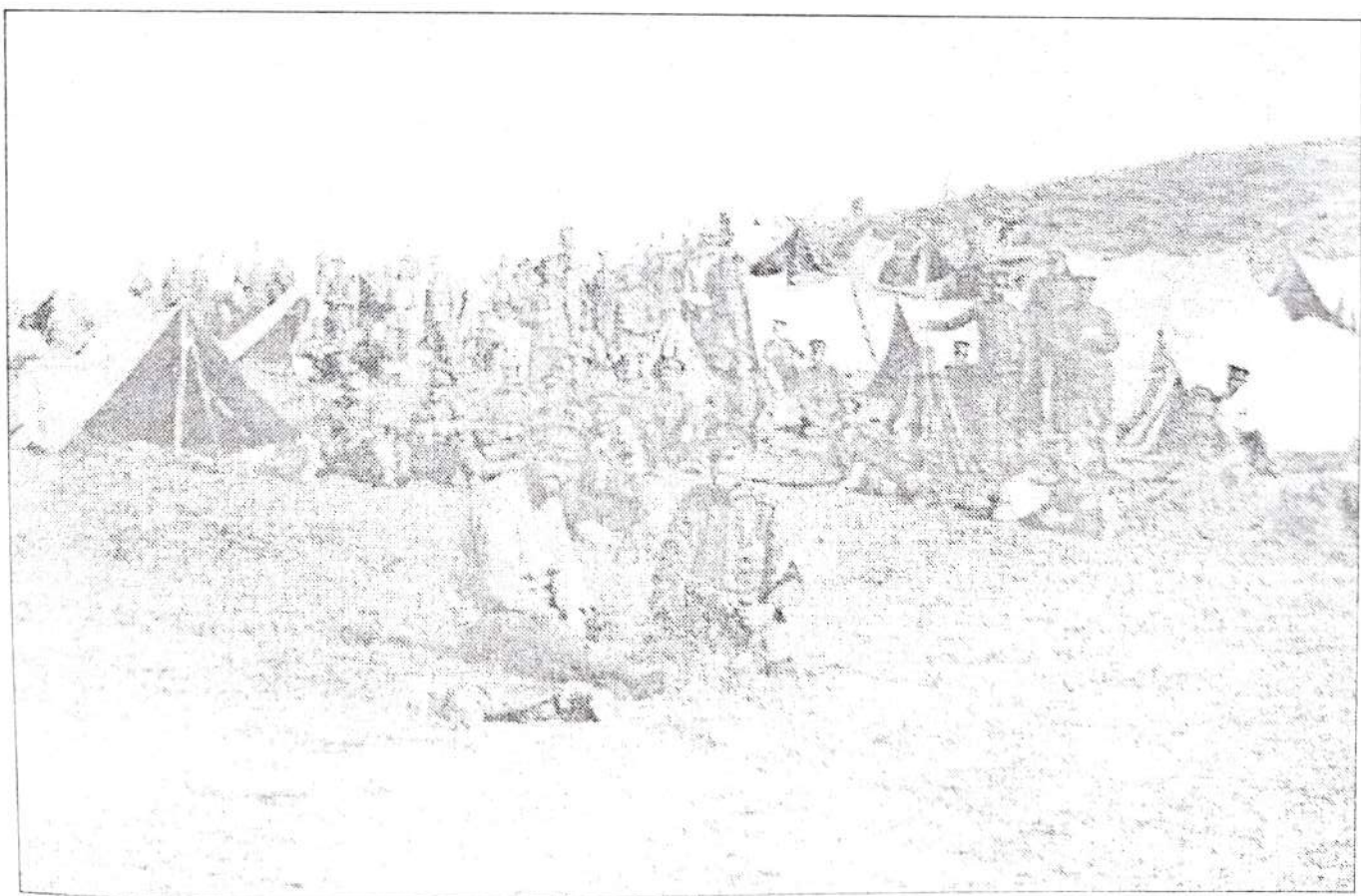
Накратко за обстановката в края на 1915 година, бъдещи прогнози, блянове и разсъждения за новите идващи военни дни – 1916-1918 година.

1916 година донесе много и различни размисли, блянове и прогнози за хода и изхода на войната. Държавите от Централните сили живееха с желанието и надеждата, че ще могат да привлекат на своя страна Гърция и Румъния. Това убеждение у тях се подхранваше от първите бляскави успехи на българските войски в първите два месеца на войната. Особено силни бяха надеждите им, че корпусът на англо-френските войски, който дебаркира в Солун след несполучливите си 10-месечни действия при Проливите, след разгромяването му от 14-и пехотен Македонски полк и войските на Девета плевенска дивизия при Дойран ще се оттегли от Балканския фронт, а Гърция ще влезе в съюз с Централните сили. Напразни надежди. В Солун пристигна нов командващ на корпуса – френският генерал Морис Сарай, командир на Трета армия на Западния фронт. Той реорганизира корпуса, организира укрепяването на Солун и позиции по гръцката граница и особено Дойранската и тази от Струма до Битоля. Гръцкият министър-председател Венизелос я включва през 1917 година в Антантата, крал Константин е изгонен. Румъния се ориентира към силите на Съглашението и влиза във войната на тяхна страна. В Русия положението е крайно нестабилно. Назрява революция, която изважда Русия от активните участници във войната.

Англо-френският експедиционен корпус в Солун се трансформира в т. нар. Източна или Солунска армия. След неуспеха при Дарданелите на пристанището в Солун дебаркират 86 хиляди англичани и 64 хиляди французи. Тези войски се насочват към границата с България, където започват организиране на от-

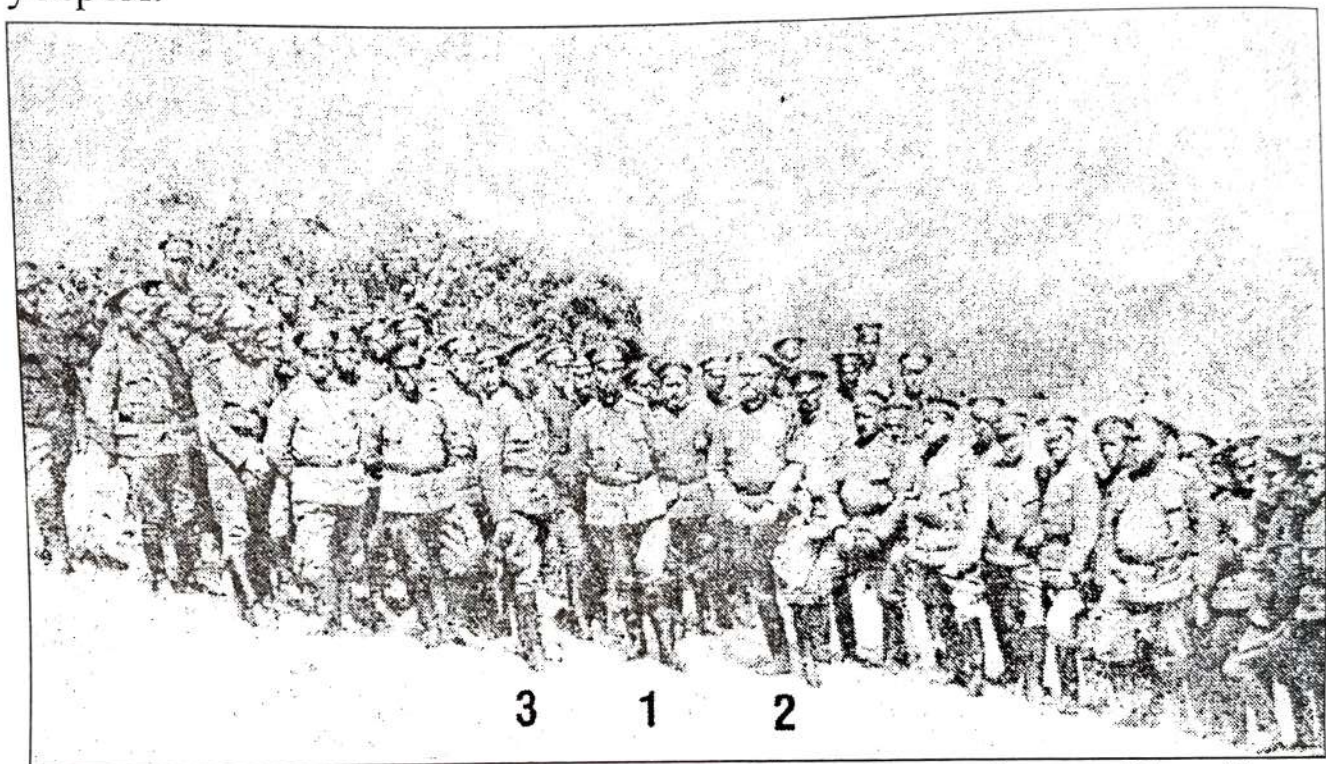
бранителни позиции. Води се разузнаване и патрулни схватки. Поправят се и се прокарват пътища, подвозват се снаряди и други боеприпаси. От наша страна също се работи за изграждането на устойчива отбрана: копаят се окопи и блиндажи, укрития за личния състав, прокарват се позиционни пътища, пред предния край на отбраната се устройват телени заграждения. Така че не се сбъдна и надеждата, че Гърция ще се присъедини към Централните сили. При такава обстановка 14-и пехотен Македонски полк посреща новата 1916 година.

През пролетта на 1916 година 14-и пехотен Македонски полк и Седма Рилска дивизия са прехвърлени в долината на Струма с цел да се осигури надеждна защита на нашата позиция при Дойран. Това става с разрешението на гръцкото правителство, тъй като Рупелското дефиле и южните скатове на Беласица са гръцка територия. На 25 май 1916 година 14-и полк е изведен на позиция. На 26 май е превзето Рупелското дефиле и Бела-

31 май 1916 г. След превземането на Рупелското дефиле 14 п Македонски полк е разположен на позиция при с. Райковци.

сица планина. Противникът е принуден да се оттегли в Серес. Българското командване провежда изненадващо стремителен пробив против съглашенските войски. Има реална възможност за изтласкването им към морето, но германското командване, все още вярвайки, че Кайзеровият зет – крал Константин, ще присъедини Гърция към Централните сили, спряха българския устрем.

Преди атаката на Демир-Хисар: 1. ген. Иван Русев, 2 полк. Панайот Сантурджиев и 3 полк. Емануил Ангелов

През лятото на 1916 година генерал Морис Сарай пристъпва към обща офанзива на Южния фронт. На 17 август Седма Рилска дивизия започва настъпление за овладяването на Демир Хисар. В атаката за превземането му участват 22-ри, 54-ти и 14-и полк. В средата настъпва 14-и пехотен Македонски полк. С нощно придвижване войските овладяват подстъпите към града. На разсъмване се провежда разузнаване, организацията на взаимодействието и започва настъплението към града. Гарнизонът му в състав от 30 офицери и 510 войници се предава.

Настъплението продължава в направление на Еникьой по пътя за Солун. Боят за Еникьой е изключително жесток и кръ-

вопролитен. Наш противник тук е Първи Зуевски полк, наскоро пристигнал от Алжир. Устремът и атаките “на нож” разбиват напълно бойния ред на противника и го обръщат в бягство. Взети са пленници и различни военни трофеи.

На 20 август 1916 година започва общо настъпление на цялата Седма Рилска дивизия против англо-френските войски. Против полковете на Седма Рилска дивизия противостоят три английски дивизии – девет бригади. Англичаните се стремят да си възвърнат Еникьой, тъй като е изгодна база за бъдещо тяхно контранастъпление. Настъплението на 14-и и другите полкове на дивизията се развива устремно. Превзет е град Серес и цялото Серско поле. Гарнизонът на град Серес е взет в плен. Тежки поражения на настъпващите войски нанася маларията. Заболява значителна част от войниците, което налага изпращането им в полевите лазарети и болницата в Дупница. Починалите войници са погребани в Дупница и гробищата на близкото до града село Яхиново.

През септември англичаните подготвят атака за възвръщането на Еникьой. От 10 септември се разгарят изключително тежки боеве за овладяването на нашите позиции. Атаките са ожесточени. Времето е крайно неблагоприятно. Валят поройни дъждове. Рояци комари налитат на защитниците. Ударът “на нож” е бил основният вид бой. Голяма в тези боеве е ролята на духовата музика, която ободрява духа и дава сили на бойците с изпълнението на националния химн “Шуми Марица” и други бойни маршове. Боят се решава между 1 и 3 октомври. Англичаните са отбити. Дивизията се подготвя за зимата. Водят се патрулни схватки и разузнаване.

Зимата на 1916 срещу 1917 година 14-и пехотен Македонски полк прекарва на позициите си. Военните действия на южния фронт са преминали в т. нар. позиционен период. Отминали са маневрените бързи, устремни действия, спрени от германското командване по политически съображения – германците все

още се надяват да привлекат Гърция на страната на Централните сили. Поставени във влажните окопи, недобре облечени и нахранени, подложени на артилерийски обстрел от англо-френската артилерия, бойците от полка страдат от влага, простуда и нервно изтощение, виждайки, че имаха реалната възможност да изтласкат англо-френците до брега на морето и да ги принудят да се качат на корабите си и да се оттеглят.

Неуспели да постигнат целите си, англо-френските войски на 2 март 1917 година подновяват атаките си към Ерникьой. Започват четиримесечните боеве за овладяването на Ерникьой. Противниковата артилерия сипе масиран огън върху защитниците. Съглашенското командване се стреми да прекъсне пътя Рупел – Демир Хисар, по който се снабдява Седма пехотна Рилска дивизия, с цел да наруши и разстрои снабдяването ѝ. За да стане това, необходимо е англо-френските войски да овладеят нашите позиции при Ерникьой. Отбелязани са случаи, в които на определена площ са изстрелвани по пет хиляди снаряда дневно. Отбраната на полка обаче въпреки жертвите, лишения-

та и прекалената умора е устойчива. Неприятелските войски на 15 юли се оттеглят, без да осъществят целите си.

След тези боеве през лятото на 1917 година 14-и пехотен

Македонски полк е отново в долината на река Вардар. Придвижвайки се по шосето Петрич – Струмица, полкът се съсредоточава във Валандовското поле. Тук полкът заема и организира отбранителна позиция и посреща новата 1918 година. Вдясно от него, на Битолския фронт, около височините на кота 1050, завоя на река Черна, води отбрана другият полк на Седма Рилска дивизия – 54-ти пехотен полк.

1918 година е изключително тежка за българската войска. Във войнишките редове се явяват прояви на открито недоволство от постоянните лишения в снабдяването, ширят се антивоенни настроения и прояви. В някои войскове части има осъдени и разстреляни войници. Такива има и от 14-и пехотен полк. От дома писмата за тревожни. Близките на войниците страдат от своеволията на някои местни управници, които не само че не организират тила на армията и не подпомагат развитието на стопанството, а крадат откъдето имат възможност. Вътрешното положение в България става все по-критично и неудържимо. От редица войскове части има отклоняващи се войници. Цар Фер-

динанд на 18 юли 1918 година извършва политически променя. Сменя правителството на Васил Радославов с такова начело с Александър Павлович Малинов, съставено от демократи и либерали. То обаче вместо да преустанови военните действия и чрез преговори с ръководителите на Антантата да запази това, което е възможно, продължава войната и задълбочава кризата. Германия също изпада в крайно тежко положение. Нейната армия губи Сенмиелската операция, в която вземат участие и присъединилите се към Антантата САЩ. През октомври вече Германия моли за примирие.

Как стигнахме до разочарованието, умората, загубата на вдъхновяващия ни национален идеал. Та нали България не завоюва чужди територии. Българската войска се ограничи строго в изпълнението на своята обединителна задача, породена от несправдливостта в Берлинския договор от 1878 година. Но справедливите цели не могат в никакъв случай да оправдаят недалновидността, максимализма и авантюризма на управляващите кръгове. Не е оправдана и съкрушителната продължителност на войната, която още от 1917 година вече е непопулярна. "Българският пехотинец проявява наистина удивителни качества на боец, но неговите сили са сериозно подкопани и той повече не може да воюва без храна, облекло и обувки, а така също и без достатъчно снаряди и въоръжение"... "на Кале тепе (на Дойранската позиция) фугаси, шрапнели, просеник лук, парцали (през които се виждат месата на войниците) и налми на бос крак... Всичко това не може да не доведе до покруса и отчаяние и бунт. След максимума усилия и свръхусилия настъпва моментът на крайно изтощение, на непреодолима умора и неминуемо падение." Така е определил състоянието на войниците в този драматичен момент Александър Стамболийски. При такава тежка вътрешна обстановка и състояние на българската войска през септември 1918 година съглашенските сили на южния фронт предприемат офанзива против отбраната на българската армия. Във времето

от 15 до 18 септември 1918 година войските на Съглашението засипват българските защитници с тонове снаряди и провеждат непрекъснати атаки. Новият командващ на Солунската армия генерал Франше д'Епре усилва натиска и успява да извърши пробив на фронта югоизточно от Прилеп и западно от река Вардар при Добро поле. Българските войски са принудени да започнат оттегляне и недоволствайки от царя и правителството, се насочват към Кюстендил и София, превземат Главната квартира на 24 септември 1918 година и започва Войнишкото въстание с възгласи за сваляне на царя и правителството и за обявяване на република.

14-и пехотен Македонски полк при тези събития е на отбранителната си позиция. При пробива на фронта при Добро поле и напускането му от частите на Втора и Трета дивизия (Пловдивската и Сливенската) полкът поема изключително тежката задача да прикрива оттеглянето на тези войски. В ариергардни боеве, в десетдневни бойни действия се оттегля организирано към Царево село и достига държавната граница при "Черната скала". Тук на 30 септември го заварва вестта за сключеното в Солун примирие. По заповед на командира на дивизията 14-и пехотен Македонски полк се прибира в мирновременния си гарнизон в град Горна Джумая, дето се демобилизира. Огромна е покрусата и разочарованието сред целия личен състав и населението на Джумайско. Нови хиляди вдовици и сираци, нова вълна от бежанци от Вардарска и Егейска Македония, отново тежък, непосилен труд за възстановяване на стопанството, изплащане на тежки репарации и живот със силно понижено човешко и национално самочувствие.

Много тежки са условията, наложени на България при сключването на Солунското примирие. Според т. 2 от него България следва веднага да демобилизира цялата българска армия с изключение на три дивизии от по 16 дружини и 4 кавалерийски полка, които да се използват: две дивизии – за отбрана на из-

точната и Добруджанската българска граница и една дивизия за охрана на железниците.

Според т. 5 от Примирието българските войскове части, намиращи се западно от Скопския меридиан и числящи се към 11-а германска армия ще сложат оръжие и до нова заповед ще се считат военнопленници.

Точка 6 пък разпорежда: българските военнопленници до сключването на мира ще бъдат употребени от съюзните армии за работа в Ориента.

По силата на условията на примирието 14-и пехотен полк бива незабавно демобилизиран. С това примирие, подписано на 29 септември 1918 година, България приема капитулацията и очаква с нарастваща тревога подготовката и сключването на мирните договори.

14-и пехотен Македонски полк е сведен до състав на дружина и преместен на гарнизон в град Дупница, където просъществува до 1928 година, когато при отпадането на някои ограничения полкът е върнат и развърнат в тридружинен състав отново в град Горна Джумая.

Кратки сведения за сключения след войната мирен договор

През месец юли 1919 година българската държавна делегация е повикана да се яви на мирната конференция в Париж. Делегацията на България е заведена в парижкото предградие Ньой под военна охрана. Делегатите са поставени при унижителни условия. След доста унижителния престой до 19 септември на нашата делегация е връчен Проект за договор за мир. Направените от нашата делегация възражения по някои от предвидените в договора клаузи не се зачитат и не се вземат под внимание. На 3 декември 1919 година на българските делегати е връчен окончателен текст на Договора за мир. Той не подлежи на изме-

нение. Даден е срок за подписване 10 дни. В случай че не бъде подписан, срещу България ще се приложат "всички мерки, които победителите намерят за добре".

Нашата делегация подписва договора на 27 декември 1919 година. Приет е от Народното събрание на 5 януари 1920 година. Публикуван е в Държавен вестник, бр. 239/1920 година и ратифициран на 9 август 1920 година. С този мирен договор е узаконено международното потисничество и икономическо робство над България за години напред. С този антихуманен акт, въплътил в себе си прословутото правило на победителя – Тежко на победения! – Ньойският договор отне от територията на нашата родина Добруджа, от Беломорска Тракия отне излиза ни към Бяло и Средиземно море, предаде на Сърбия част от Трънско, Царибродско, Босилеградско, част от Кулско, Струмица и района. България по този античовешки акт загуби признатите по Лондонския мирен договор земи в Одринско до линията Мидия – Енос. Изгубихме присъединените от Балканската война, признати от Сърбия и Гърция като български Кавала, Серес, Драма, Македония до град Охрид, Костур и Воден. Общо от България бяха откъснати 11 278 кв. км територия с население от 318 000 души. Договорът наложи потресаващи по своята същност задължения, като тези съгласно чл. 127, които нанесоха още по-тежко бреме на българското стопанство, като:

В първите 6 месеца България е длъжна да предаде 125 бика от 1- до 3-годишна възраст, 13 600 млечни крави на възраст от 2 до 6 години, 12 500 коня на възраст от 3 до 7 години, 2 500 мулета, 9 200 впрегатни вола и 33 000 овце. В пет последователни поредни години да бъдат предадени от мини Перник 250 хиляди тона въглища, да изплати репарации в пари два милиарда и двеста и петдесет милиона (2 250 000 000) златни франка с погашение 37 години и лихва от 5% и много още други тежести, които усложняваха положението на широките народни слоеве.

На 3 октомври 1918 година цар Фердинанд абдикира в пол-

за на престолонаследника Борис княз Търновски и замина за имението си Кобург.

Така злополучно завърши за България Първата световна война. Цялата тежест на националната катастрофа легна на плещите на широкия гръб на трудовия и изстрадал български народ.

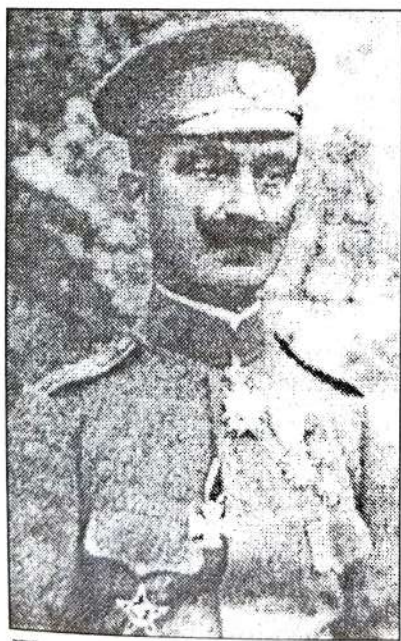
След извеждането на дружината от Горна Джумая и дислоцирането ѝ на гарнизон в Дупница в казармата на полка в Горна Джумая бе развърната т. нар. Шеста жандармерийска дружина, която пое подготовката на младежите от околията във военно отношение и охраната на част от държавната граница със Сърбия. (Тази жандармерийска дружина няма нищо общо с жандармерията, създадена в България през Втората световна война за борба против въоръжените сили на НОВА и Отечествения фронт.) Под формата на такива дружини бе прикрита числеността на армията в годините от 1919 до 1928, когато отпаднаха известни военни ограничения и армията ни извърши първата реорганизация, при която 14-и пехотен полк отново бе установен на гарнизон в град Горна Джумая.

При такава обстановка и събития завърши за 14-и пехотен Македонски полк Първата световна война.

Някои кратки сведения за 54-ти пехотен полк, резервния полк на Седма пехотна Рилска дивизия

Тези бележки се налагат поради това, че 54-ти пехотен полк е създаден от двата други полка на Седма Рилска дивизия – 14-и и 22-ри, и е редно да се отбележи макар и съвсем схематично неговата бойна дейност. При обявяването на мобилизацията за участие на България в Първата световна война като резервен полк на Седма пехотна Рилска дивизия се формира т. нар. 54-ти пехотен полк. За формирането му са взети поделения от състава на 14-и и 22-ри пехотни полкове. Създаден е с 3-дружинен състав и една картечна рота. За командир на полка е назначен покровник Ка-

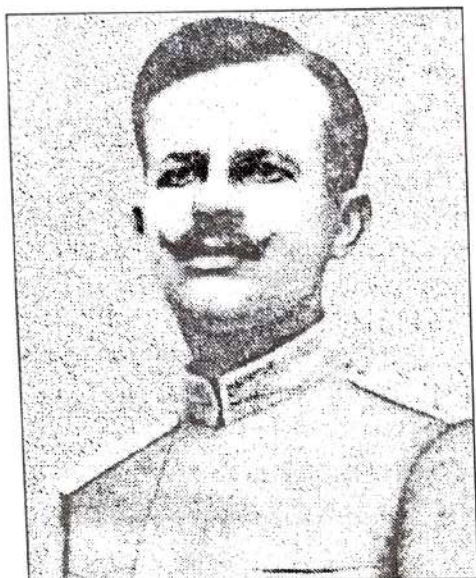
шев. В началото на октомври 1915 година полкът действа с южно-то крило на дивизията. В долината на река Брегалница овладява градовете Пехчево, Виница и Кратово. През Куманово достига до Щип. За да се помогне на сръбската армия, англо-френски войски се стоварват на жп гара Криволак. Задачата им е да преминат през пролома на река Вардар при Демир Капия и да се свържат със сръбската армия. 54-ти пехотен полк организира отбрана по височините до Криволак, около завоите на река Вардар, и има задача да принуди стоварващите се на гара Криволак съглашенски войски да се върнат обратно. Южно от участъка на 54-ти пехотен полк при гара Удово действа на южния фланг на дивизията 14-и пехотен Македонски полк. В едноседмични упорити кръвопролитни боеве от 17 до 23 октомври 1915 година полкът с цената на твърде много жертви успява да срине настъплението на съглашенските войски. В този първи бой с многоброен противник, отлично въоръжен, облечен и нахранен, полкът с упорити атаки и бой с нож изпълни достойно поставената му задача. Но дава в жертва две трети от личния си състав.

Полковник Банковски
ком. на 54-ти полк

Отбелязано бе вече, че през пролетта на 1916 година Седма Рилска дивизия е прехвърлена в долината на река Струма. В боевете за овладяването на Демир Хисар взема участие 14-ти пехотен полк, като настъпва на десния фланг на дивизията. През 1917 година 54-ти полк отново е в долината на река Вардар. Изведен е на позиции по височините около река Черна и кота 1050. В участъка на река Черна, кота 1050 и кота 1248 се водят изключително тежки и кръвопролитни боеве. Съглашенските войски се стремят да направят пробив и да проникнат в Средна Македония, като настъпят към Щип и се явят в тил на българската армия, отбраняваща се

на фронта при Битоля. С масов артилерийски огън французите се стремят да сломят съпротивата на полка. Над позициите му съглашенската артилерия изстрелва по 100 снаряда в денонощие. Въведена е в боя 16-а колониална френска дивизия (африканци).

майор Васков

На 9 май 1917 година противникът нахълтва в окопите на 54-ти полк. Започва ожесточен ръкопашен бой. Българската артилерия дава преграден огън, а пехотата изтласква с бой с нож противника от окопите и го обръща в бягство. Той попада в зоната на преградния огън на българската артилерия. Атаката му е провалена, дава 725 убити, а 34 негови офицери са пленени. Полкът спечелва тази победа с цената на много големи загуби.

Попълнен с две трети от личния си състав, дадени в жертва при боевете на Криволак, сега полкът губи половината си бойци. Френската колониална дивизия се оттегля и доста дълго време след тези боеве не може да се реорганизира и приведе в боеспособно положение.

54-ти пехотен полк е сменен и оттеглен в град Прилеп, където се попълва и реорганизира. Като армейски резерв е изтеглен в района на селата Черниче и Крупник. Тук дочаква края на войната – пробива при Добро поле. 54-ти пехотен полк бе един от полковете на българската войска, който в крайно тежки боеве понесе изключително тежки загуби в жива сила.

ОТНОВО НА ГАРНИЗОН В ДУПНИЦА (1919-1928)

По силата на Ньойския мирен договор на България бяха наложени жестоки военни ограничения. 14-и пехотен полк, сведен

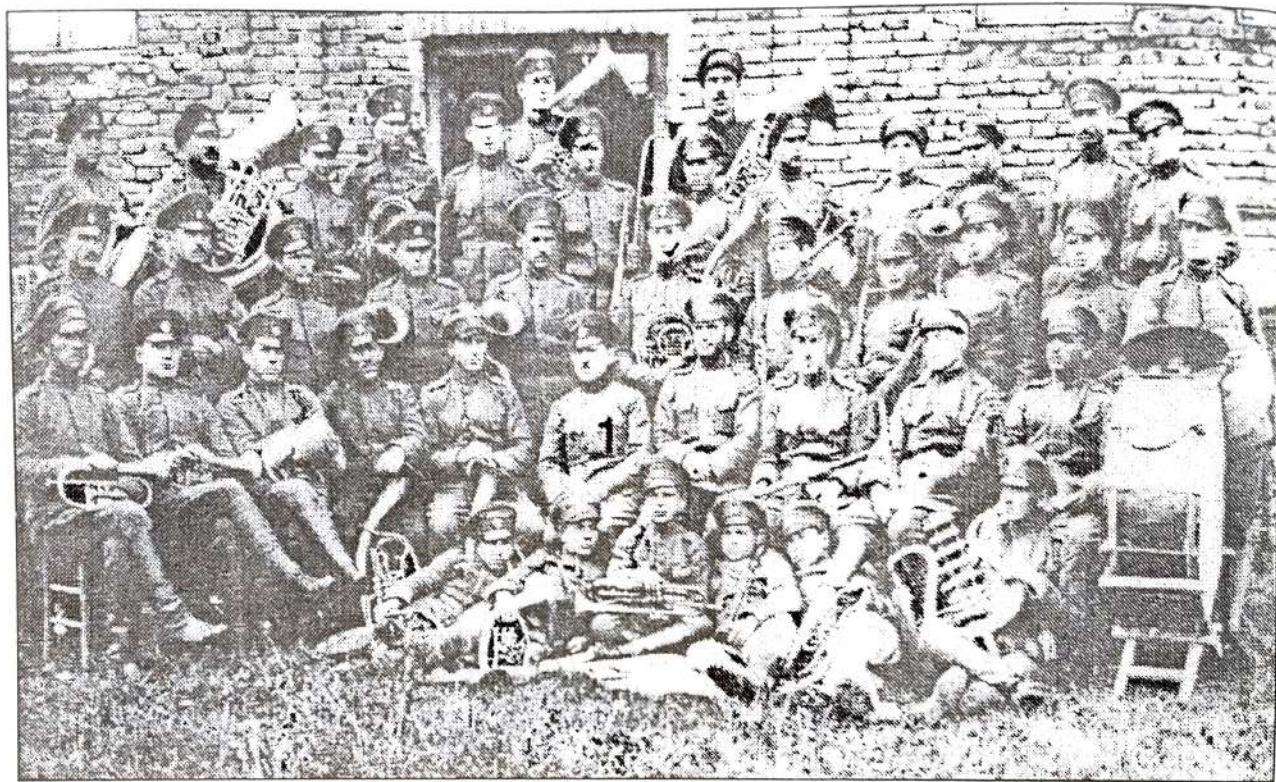
в състав на дружина, бе преместен в град Дупница и настанен в строените някога (1904 година) от него т. нар. горни казарми. Град Дупница е известен още от Възраждането като изявен културен център. Тук са работили известни български учители и духовници, като Христати Павлович, Аверки Попстоянов и др. Още твърде рано в града са създадени редица културно-просветни организации – читалище “Зора”, черковни хорове към църквите “Свети Георги” и “Света Богородица”, няколко благотворителни общества и др. Тези организации и дружества са работили за изживяване на тежката следвоенна криза и са провеждали широка благотворителна дейност. В дейността на читалището влагат своите усилия и значителна част от офицерите от града.

капитан Георги Коларов, диригент на музиката на 14-ти полк

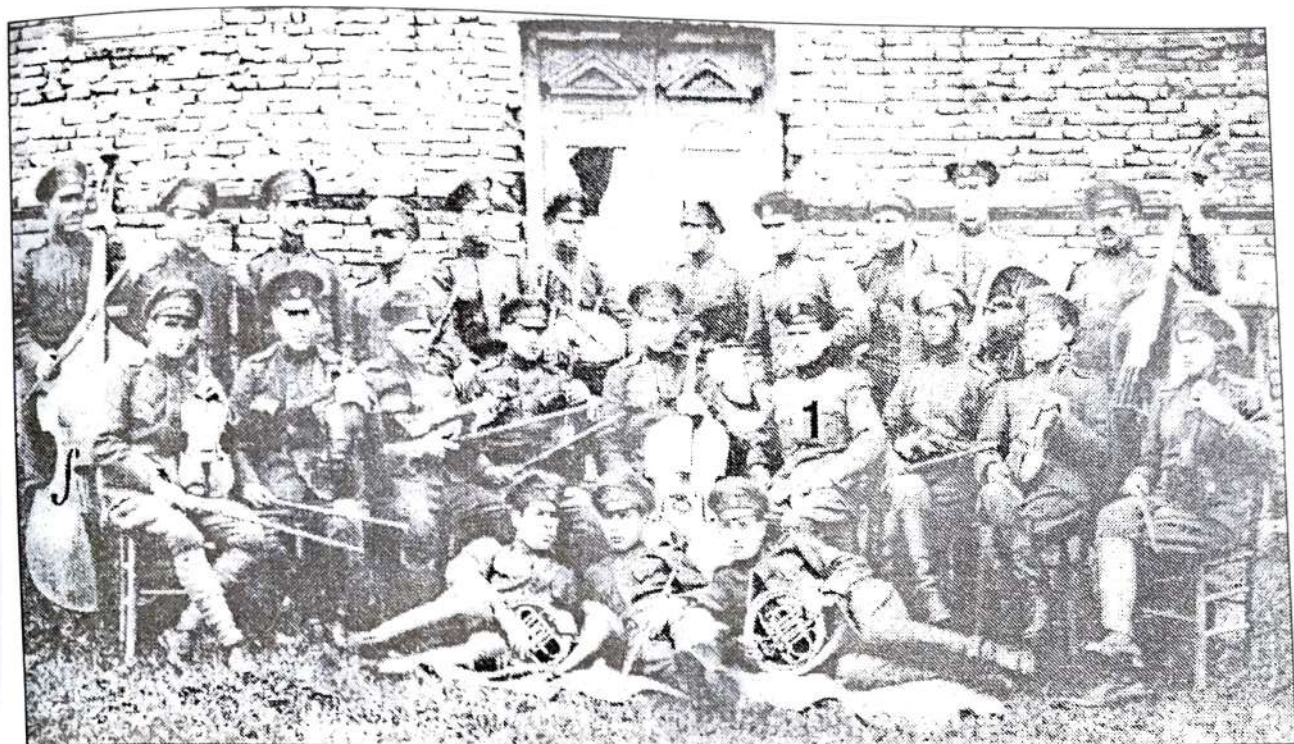
Особено активно участие в културно-масовите прояви взема духовата музика на 14-а пехотна дружина. Тя е създадена при настаняването на полка на гарнизон в Дупница през 1904 година. През време на войните с бойни маршове и възрожденски

песни, както и създадените през войните нови български бойни маршове, музиката е повдигала духа и е вдъхновявала войниците в крайно тежките и кръвопролитни боеве при Айватово, Удово, Демир Хисар, Калиманци. Редно е да кажем няколко думи за нея.

Музиката на 14-ти полк

В началото нейният състав се движи между 35-40 музиканти и един фелдфебел, помощник на диригента и домакин на музиката. Най-дългогодишен капелмайстор през войните и след тях в Дупница докъм 1928 година е капитан Георги В. Коларов. След 1919-1920 година в нейния състав се включват няколко музиканти от руската емигрантска армия. Между тях с изключително богатата си музикална култура и майсторство става известен в културните среди на Дупница Лосев. Към 1921 година духовата музика на 14-а дружина наброява 41 музиканти. Диригентът (капелмайсторът) ѝ е капитан Георги В. Коларов (р. 1885 – поч. 1936, Дупница). Коларов е завършил румънската държавна консерватория в Букурещ. През време на войните написва редица бойни маршове и песни, изпълнявани от духовите

Смесен оркестър на 14-ти полк

музики на полковете от цялата действаща армия.

Музиката има голяма културно-масова дейност. Освен задълженията си като войскова, тя участва в редица общоградски прояви, молебени за помени на загиналите герои, литургии, манифестации, градски увеселения и др. Всяка неделя в градската градина или на площада пред читалището музиката изнася богати концертни програми от маршове, народни песни и произведения на български и чужди автори. Активно е участието на музиката в подготовяните от читалището оперети и други прояви. Към 14-а пехотна дружина в Дупница от музикантите е формиран комбиниран оркестър от духови и струнни инструменти, който често изнася самостоятелни концерти в читалището, градската градина, военния клуб и участва в градските самодейни състави при подготовката на оперети или благотворителни мероприятия. В репертоара му са включени много популярни на времето руски романси, произведения на Добри Христов, Петко Стайнов, Панчо Владигеров и други български автори. През 1922 година капелмайсторът Георги Коларов създава първата в Дупница ученическа духова музика в Дупнишката гимназия.

Ще изпреварим времето и ще довършим мислите за духовата музика на 14-и пехотен полк след развърщането му и връщането му на гарнизон в Горна Джумая в 1928 година.

Трябва да отбележим, че създадените от капелмайстора традиции в дейността на музиката в Дупница се поемат с ентузиазъм от неговите приемници в Горна Джумая. Жителите на стария малък градец Горна Джумая, прибран в пространството от джамията до Градската градина и от Орлинова махала до Вароша и отделни къщи към казармата, с възхищение слушаха как музиката води войнишкия строй на градските тържества, на баня, молебени, паради и други градски тържества. По улица Серска се стичаха хора, които аплодираха войнишкия строй и изпълнението на музиката, а пред нея рояк деца маршируваха в такт с войската. Възрастните хора сваляха шапки пред полковото знаме, под което бяха воювали, а възрастните жени се кръстеха и благославяха. Особено трогателни бяха гледките, когато се честваха войсковите правници Архангелова Задушница, 19 януари – Деня на бойното знаме, 3 март 6 май – Деня на храбростта. След 1934 година бе особено приятно и интересно да се гледа строят на бившите македоно-одринци, които имаха вече своя организация в града. Над 170 души в бодър военен строй, декорирани с бойните си отличия, наложили калпаците с лъвчетата, начело на знамето си те следваха войнишкия строй и заемаха мястото си на площада. Народът помни д-р Проевски, Гьорче Попангелов, Андон Кьосев – съратник на Гоце Делчев и Сандански, стройната фигура на Антим Ингилизов, лъхация от енергия Тома Дадов, Дилбер Илия, Тано Бурдов, Кочо Хаджигиев със своята приветлива и загадъчна усмивка, Величко Димитров, Чопов и всички близки до жителите на малкия град герои от войните за обединението на българския народ. Незабравими спомени с дейността си като музикални дейци, общественици и граждани оставиха сред жителите на Горна Джумая капелмайсторите Стоян Нешев, Никола Георгиев, Никола Иванов, Хара-

Капел майстора Николай Георгиев като кум

лампиев и Димитър Тупаров. Репертоарът на духовия оркестър на полка се обогатява не само с военни маршове, но и с българска народна музика и класически произведения на световни и наши майстори. Традиция стана и тук в съботни и неделни дни да се изнасят от духовата музика концерти в градската градина, на площада пред читалището, в подиума в двора на Военния клуб. Гражданите с удоволствие слушаха близките до сърцата им рапсодия “Вардар” от Панчо Владигеров, Тракийските танци на Петко Стайнов, хората на Дико Илиев, хубавите руски романси “Черни очи” и др. В състава на музиката в Благоевград постъпиха няколко души от настаненото в Грамада Константиновско военно училище, между които Павел Романов – родственик на руската царска фамилия Романови, човек с висока лична и музикална култура, достоен помощник на капелмайсторите, отличният изпълнител Михаил Семьонов и др. Особено активно участие музиката и нейните диригенти вземаха в културния живот на града. Те участваха в подготвяните от читалището оперети и хорови концерт. В празничните дни около Нова година,

Коледа, 19 януари, 3 март и Деня на храбростта музиката посещаваше домовете на офицерите, фелдфебелите и ръководителите на македоно-одринците и ги поздравяваха със свои изпълнения. С реорганизацията на БНА през 50-те години на XX век 14-и пехотен Македонски полк бе предислоциран в Симитли, а с него и духовата музика. Оттогава градът е без духова военна музика. Духови музикали направиха основни и средни училища в града и една представителна градска ученическа духова музика към Пионерския дом. те продължиха и обогатиха създаденото от техните предшественици – военните музиканти.

Фелшер Васил Михайлов
баща на Михал Василев

Понеже направихме вече едно отклонение от основния разказ за кратката история на 14-и пехотен Македонски полк, да кажем нещо и за едно друго звено от военния организъм на Горноджумайския гарнизон – полковата медицинска служба. След 1928 година тя се оглавява от лекаря, санитарен капитан Нено Юруков от Панагюрище, а негов първи помощник, изключително благороден и добросъвестен медицински работник беше фелдшерът санитарен фелдфебел Михал Василев Михайлов. Той е син на един от първите фелдшери в Дупнишката военна болница Васил Михайлов – от 1905 до 15.08.1907 година. И двамата медицински работ-

ници – лекарят Юруков и фелдшерът Михал Василев, оставиха най-светли спомени със своята отзивчивост, добросъвестност и добронамереност спрямо всички нуждаещи се. Без да жалят сили и време, безвъзмездно те вземаха участие в борбата с маларията, върлуваща по онова време в града и околността. Не отказ-

ваха помощ никому, който ги е потърсил, и заслужиша дълбокото уважение на гражданите.

Създаденото добро начало в работата на медицинската служба на полка бе продължено от техните приемници, особено в периода 1941-1944 година. Тогава при мобилизациите на бойния състав на полка бяха мобилизирани някои лекари. Никой от тях още се помнят от старите жители на града. Ето някои от тези изключително добросъвестни лекари: д-р Димитър Николчев от град Петрич, д-р Владимир Вампирски от село Николчевци, Кюстендилско, и др. Д-р Божил Т. Василев от София изкара кандидат-офицерския си стаж в полка. С отзивчивостта си и отличната си професионална подготовка дълго се помнеше от жителите на горна Джумая.

Отново в Горна Джумая

Как 14-и пехотен Македонски полк завари Горна Джумая при новото си развърщане на гарнизон в града?

За общата политическа обстановка в Горна Джумая и областта е писано достатъчно, затова само ще маркираме най-основното. Обстановката общо взето се характеризира с нестабилност и несигурност. Наред с официалната власт на българската държава в територията на областта действат и структурите на ВМРО. Двете въоръжени крила на организацията, все още враждебни помежду си, създават страх сред хората. Все още са пресни спомените от разправата с дейците на Алеко Василев (Алеко паша) в Горна Джумая и ужасите от събитията в Дъбница, Гоцеделчевско. Организацията действаше като държава в държавата. Налагаше свои данъци, раздаваше правосъдие, налагаше физически и смъртни наказания на свои политически противници. Годишната 1928 населението на града започни с убийството на народния представител от БЗНС Михал Балабанов и негови симпатизанти. В лицето на дошлата тук войскова част 14-и

пехотен Македонски полк хората виждаха опора за сигурност и спокойствие. И действително част от офицерите в полка съчувстваха на страдащите и помагаха за изживяването на някои неприятни отношения между различни по политически убеждения граждани.

До началото на Втората световна война едно събитие, което даде сериозно отражение в живота на населението от този край, беше военният преврат на 19 май 1934 година. Това събитие има пряка връзка с дейността на 14-и пехотен Македонски полк. Доколкото то е обяснено в нашата историческа и политическа литература по различни начини, ще се опитаме да дадем някои пояснения по него. Задачата ни с това пояснение е не да ставаме адвокати на деветнадесетомайците, а да предпазим младежта от Пиринския край от неправилното разбиране и тълкуване на този акт.

На 19 май 1934 година бе осъществен държавен военнополитически преврат. Редица историци, особено в периода след 9.09.1944 година, определяха този акт като военнофашистки преврат. Като такъв той намери място и в учебниците по история за общообразователните училища и за тези във висшите учебни заведения. В масовата историческа пропаганда, изказвания, речи и интервюта на български политици и лектори се застъпваше твърдо тезата, че това е военнофашистки преврат. Оспорвам това определение по следните съвсем сериозни причини и аргументи:

На първо място, през 1934 година в България няма фашистка партия, чийто носител и изразител да стане този държавен преврат. Той бе дело на политическия кръг "Звено" и на военния съюз. Освен това трябва да отбележим, че превратът бе одобрен от значителната част от народа, особено що се отнася за населението на Горноджумайска област. Разформирането на ВМРО доведе до успокояване на политическото напрежение и внесе спокойствие и сигурност у хората. Историята ни е показала ре-

дица случаи на разрушителна и градивна, съзидателна власт. Тя ни доказва, че народът уважава и подкрепя власт, която го сплотява, която го пази от престъпни елементи и която мобилизира неговата творческа енергия в името на общонародното благополучие и напредък. По-голямата част от хората повярваха, че след този преврат животът им ще се промени към по-добро. И в основни линии техните очаквания се сбъднаха.

Когато разсъждаваме по този въпрос, не бива да се правим, че не виждаме някои нелицеприятни истини от последните 17-18 години от нашето сегашно време. С демократичните промени дойдоха нови идеи и хората ги посрещнаха с огромен ентузиазъм на фона на дотегналите им до втръсване идеологии и орязани човешки права. Същите хора обаче бързо отрезняха след опиянението на радостта, защото в началото на демократичните процеси те бяха спечелени с красиви послания и големи обещания. И същите тези хора постепенно се осъзнаваха. Излъгани в надеждите си, те видяха своите довчерашни кумири в друга роля, оплетени в политически интриги и с придобита политическа слепота и глухота, прелъстени от богатството и разкоша, който им даваше властта. Трябва да признаем, че точно таква разочарование не последва след деветнадесетомайския преврат поради това, че емблематични фигури на този преврат бяха безкористни политици, те говореха за истински патриотизъм и действаха като истински патриоти, а не като фашисти, пременим социални одежди. Тези дейци на Нова България не позволиха безмерно опорочаване на демокрацията като идея и като практика. Затова народът ги прие. Превратът на 19 май даде на България това, което тя очакваше отдавна.

Вторият важен аргумент, който смятам, че трябва да се има предвид, е, че превратът беше организиран, ръководен и проведен от убедени републиканци, които искаха да реализират заветната мечта на Васил Левски за чиста и свята република. Временното ограничаване на някои формални права на гражданите,

за да им бъдат осигурени нормални условия за труд, за да имат възможността да излязат на улицата и нощем без опасение, че ще ги лапне месечината – това не е фашизъм.

На трето място, трябва да кажем, че деветнадесетомайският режим даде на българския народ повече, отколкото му отне. Даде му повече гражданска и жизнена сигурност, даде на хиляди държавни служители дължими изработени възнаграждения, трупани с месеци; даде гаранции за коректна търговия чрез пресичане причините за стопанската корупция, даде работа на стотици хиляди безработни чрез строителството на нови пътища, жп линии, пристанища, чрез разгръщане на залесителни кампании, отпускане на нисколихвени заеми на предприемачи и др. Това управление даде стимули на индустриалните предприятия за нови инвестиции и осигури външните пазари за тази продукция. Когато внимателно разгледаме негативите на този режим, установяваме, че доброто надделява над злото. Виждаме, че доброто засяга основни човешки права, а те са правото на труд, материално осигуряване на живота на човешката личност чрез нейната професионална и трудова реализация. Всичко казано дотук налага извода, че превратът на 19 май 1934 година е крачка напред в развитието на България.

Спираме се по-детайлно на този въпрос, защото за нашия край превратът от 19 май 1934 година има изключително значение. За да приключим с този въпрос, още няколко думи в подкрепа на тезата, че деветнадесетомайският преврат не е фашистки. Никъде в идейните и програмите документи на политически кръг “Звено” няма упоменаване на фашистки идеи и практика от типа на италианския фашизъм или Хитлеровия националсоциализъм. В България фашизмът нямаше реална почва. Българинът си остана верен на своите възрожденски традиции – да не посяга на чуждата култура, за да не бъде повлиян по-късно здравият български дух от “благородните нрави” на модерната демокрация. Режимът на деветнадесетомайците не позволи нравствено

разложение и падение на духа на българина.

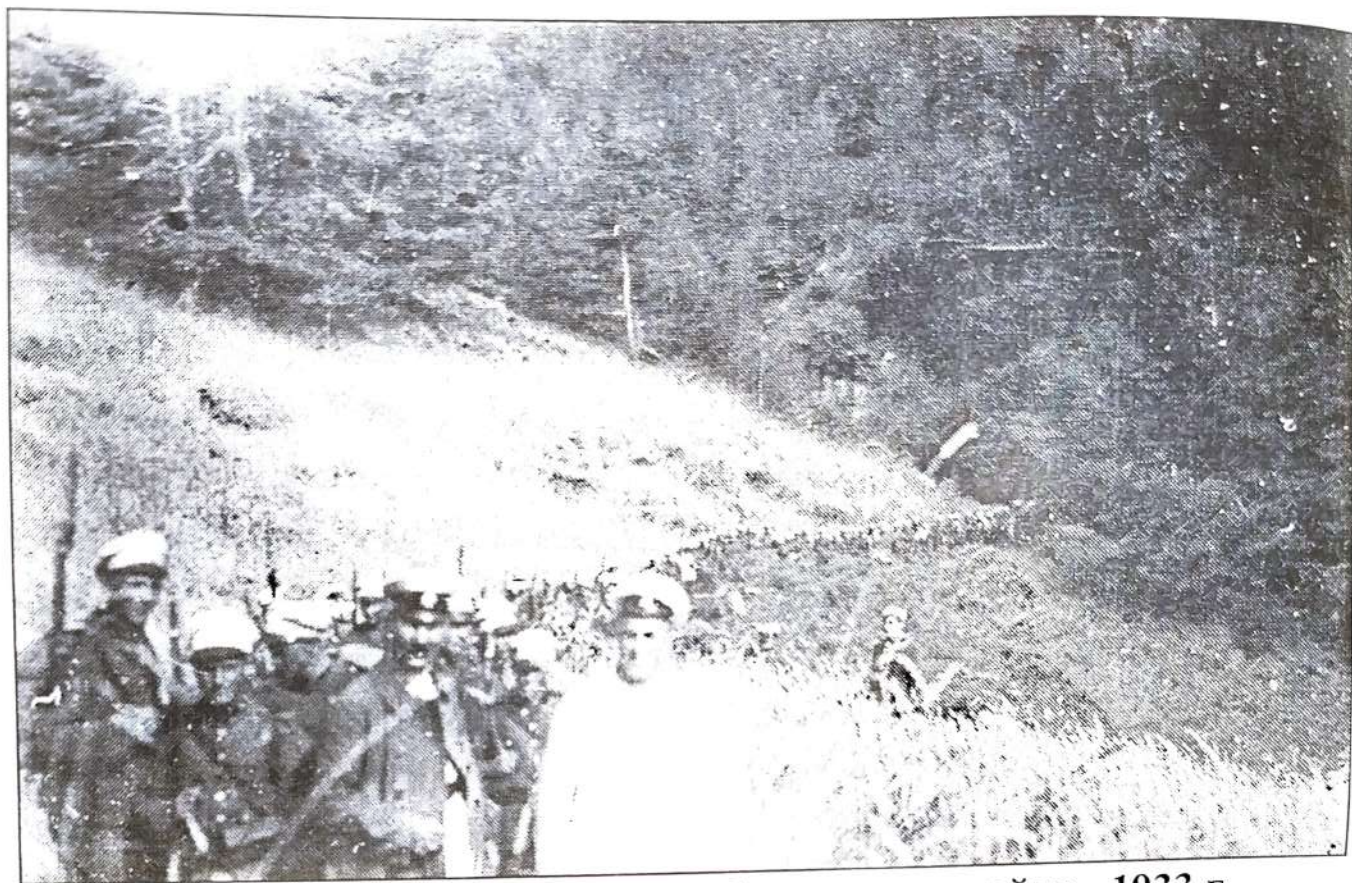
Ненаучни и коренно погрешни са и опитите превратът от 19 май 1934 година да се отъждествява с преврата на 9 юни 1923 година. Превратът на 9 юни 1923 година бе преврат против едно законно правителство. Той отвори гражданска война в България и отне живота на хиляди обикновени българи. Превратът на 19 май се осъществи без кръвопролитие. Това бе държавен военнополитически преврат, който извърши насилствена, но не теоретична смяна на управленския режим. Това бе смяна на една форма на управление с друга, в основата на един и същи тип социалнополитическа система. Не подлежи на съмнение фактът, че в своите очаквания и представи за бъдещето на България творците на преврата не са допускали онова развитие на политическия живот, което стана само месеци след преврата, събитията се обърнаха против тях и те бяха обвинени в най-тежки държавни престъпления! Ако това те бяха видели навреме, за какво биха рискували своя живот и служебна кариера, ако не вярваха в успеха на своето дело в името на доброто на българския народ? Но това е въпрос, по който все още ще се извършват проучвания и правдиви заключения.

поручик
Милан Шишков

Няколко думи за дейците на 19 май в Горноджумайска околия. Превратът бе дело на средния офицерски кадър от 14-и пехотен Македонски полк. Главният организатор и ръководител на акта е капитан Пенко Василев Ненов, подпомогнат активно от капитан Милан Шишков, полковия фелдшер, медицински фелдфебел Михал Василев Михайлов и фелдфебел-школника Крум Георгиев Хаджирадонов от Банско, ротния фелфебел Михал Костов от с. Рила. След идването на

правителството на генерал Златев Ненов и Шишков са преведени в други гарнизони: Ненов – през 1936 година в град Свищов

Поход по стъпките на Яворов от балканската война - 1933 г.

с предписание до новия му началник да го държи под наблюдение и при служебно повишение да не расте повече от командир на дружина.

Няколко думи за кадровото попълнение на 14-и пехотен Македонски полк в периода 1928-1941 година.

В Горна Джумая през времето на повторното идване полкът служеха офицери, по-голямата част от тях участвали във войните. Те имаха опит за работа с хората, познаваха душа на човека войник. Отнасяха се с разбиране и съчувствие към войниците и при нужда оказваха помощ и на родителите им с това, което имаха възможност. Добри спомени оставиха сред джумайци полковите командири полковник Никола Недев, подполковник Печев, полковник Донков и много др. Те поддържаха връзка с хората, оказваха особено внимание на участниците във войните, на всички тържества канеха като гости носителите на ордените за храброст, а след 1934 година – и опълченците от Македоно-одринското дружество. От младите офицери с много уважение и доверие сред

хората се ползваха поручик Паунов, поручик Тинчовски, поручик Милан Шишков, капитан Пенко Ненов, майор Тома Великов капитан Тома Икономов и др. След 1934 година в състава на офицерския кадър постъпваха по-млади офицери. Те имаха отлична професионална подготовка и висока обща култура. Бързо влизаха в контакт с местната интелигенция. По примера на по-възрастните си колеги бързо опознаваха войниците и се отнасяха към техните нужди с грижа и внимание. Дълго време преминалите службата си в полка войници помнят офицерите поручик Тома Икономов, поручик Пенчев, поручик Хесапчиев, капитан Георги Миладинов, капитан Гиргинов, капитан Запрян Кръстев Тонев. Незабравими спомени запазиха войниците и колегите му за подпоручик Илия Ангелов Галчев – един изключително културен, обичащ службата и войниците си офицер възпитател.

В полка служеха много добре подготвени, дисциплинирани фелдфебели – истински майки на ротите, като фелдфебелите Михал Костов, Чавдаров, Стойо Петров и др. През 1940-1941 година във връзка с увеличението на щата на полка бяха приети с конкурс група младши подофицери от запаса и от ШКП към полка, които успешно се справяха със задълженията си. Между тях бяха Мирчев от с. Габрово, Михал Панайотов от Българчево, Воин Спасов Давидков и др.

В този период кандидат-офицерския си стаж в полка преминаха и редица завършили Школата за запасни офицери, между които: Александър Димитров Белоречки – сестрин син на войводата Сандо Китанов, известен след това лекар, изключително съзнателен и отзивчив човек; Крум Георгиев Хаджирадонов от Банско – израснал до генерал-лейтенант, заместник-началник на Генералния щаб на БНА, Александър (Алексей) Методиев Алексиев – достигнал до генерал, началник на Орг. Моб. управление в МНО на БА, Методи Георгиев Пазвантов, Коста Томов Минчев, Борис Христо Мирчев – останали на действителна служба, последният достигнал до звание подполковник, и три-

мата участници в Отечествена война; от по-младите школьници – Александър Сивиков, Щербо Кацарски, Мишев, Бакалов, Никола Поцков, Борис Лесев и други – всички изпълнили достойно дълга си по време на войната.

Така полкът дочака началото на Втората световна война през 1939 година.

14-и пехотен Македонски полк през годините на Втората световна война

Втората световна война започна с нахлуването на войските на нацистка Германия в Полша на 1 септември 1939 година. В началото на войната България запази неутралитет. Взети бяха обаче известни мерки за подготовката на армията и народа за евентуално участие във войната. В градовете се подготвиха укрития за защита на населението и структурите на местното управление от въздушни нападения, организира се служба за ПВО, оповестяване на населението при въздушна опасност и др. В края на 1939 и първата половина на 1940 година бе усилено прикритието на югоизточната българска граница. 14-и пехотен Македонски полк в мобилизационния си състав носи бойно дежурство на границата в района на Момина Църква. Към България бяха отправени погледите на воюващите вече велики сили, от една страна – Англия и Франция, и от друга страна – силите на оста Рим – Берлин, оформила се скоро като т. нар. Тристранен пакт Рим, Берлин и Токио. Назряващата в Европа военно-политическа обстановка явно показваше, че е много трудно да се опази обявлението от България неутралитет. Явен беше стремежът на управляващите в страната и на двореца да присъединят България към силите на Тристранния пакт. Две важни събития, станали през есента на 1940 година, са характерни за България през това време. На първо място, това бе сключението с Кралство Румъния в Крайова на 7 септември със съдействието на част от

великите сили – Германия, Англия и СССР, договор за връщане на Южна Добруджа в пределите на българската държава. По силата на този договор към родината се приобщиха 7 726 кв. км територия и население от 320 000 души. В изпълнение на Договора на 21 септември 1940 година войскове части от Трета армия влязоха в новоосвободената територия, най-възторжено посрещнати от добруджанци.

Известно е, че по това време бе в сила Договор за ненападение между Германия и СССР. Народът ни имаше все още надежда, че ще можем да избегнем включването ни във войната. В този момент на помощ ни дойде СССР, като през ноември 1940 година правителството на СССР изпрати в България свой специален пратеник – Аркади Соболев, с предложение до българското правителство за сключване между двете страни на Пакт за дружба и взаимопомощ. Това предложение бе доведено до знанието на широката българска общественост от дейците на БКП, съществуващите полулегално групи на БЗНС и от легалната опозиция. Проведе се всенародна масова акция за събиране на подписи за представяне искане пред Народното събрание и правителството такъв пакт да бъде сключен.

Майор Пенко Ненов

Не останала равнодушна към това народно желание и българската войска. Сред офицерите и войниците в полка в Горна Джумя майор Пенко Василев Ненов събира за два-три дни над триста подписа в полза на пакта от офицери и войници. Този случай и още редица други, чрез които този офицер показва готовността си да помага на свои войници, застрашени от насилия и полицейско преследване, са описани в спомените на един от участниците в т. нар. Соболева акция, в книгата “По стъпките

на съпротивата” – автор Моис Аврамов, с. 260-261, издание на НС на ОФ, 1969 година. Ще цитирам само няколко реда, които са достатъчно показателни за връзката на жителите на малкия град Горна Джумая със своята войска. След като посочва случаи, при които майор Ненов е помогнал на мобилизирания в полка член на ОблК на БКП Славе Волев да избегне наказания, даване под съд и други неприятности, свързани с дейността му като агитатор в полза на Русия сред войниците, М. Аврамов отбелязва: “...Във връзка с войната между Финландия и СССР Славе разговарял с майор Ненов, за когото имал сведения, че е звенар, демократично настроен и най-важното – честен, благороден човек. Разговорът се водел на четири очи и Ненов без колебание взел страната на Съветския съюз...”; “Сега Славе възнамерявал да възложи на майора сериозна задача. Устроил му среща със секретаря на Окръжния комитет на партията Гроздан Николов, на която и сам той присъствал. Майор Ненов проявил смелост и доблест. Заел се сам да събира подписи между военните за сключване пакт между България и СССР. Нека добавя, че той беше един от рядко уважаваните и обичани офицери в Горна Джумая. Още преди 19 май 1934 година той не се страхуваше да изповядва републиканските си убеждения и да проявява независимост. По-късно, след 19 май, той не криеше и русофилските си разбирания. Беше общителен, скромен и сърдечен. Затова се радваше и на голяма обич от страна на гражданството и помладшите чинове от полка. За два-три дни майор Ненов успя да събере над 300 подписа между войници и офицери. Това станало известно на цялото гражданство...”.

В града били събрани над пет хиляди подписа, а в селата – над седем хиляди подписа в полза на сключването на пакта. Известно е, че управляващите не уважиха народното желание.

В края на 1940 година в 14-и пехотен полк бяха призовани да добият начална военна подготовка рота неслужили гражда-

Поручик Пенчев (вляво), капитан Тома Икономов, подполковник Ненов, поручик Терзийски и подпоручик Илия Галчев

Обучение на неслужили висшисти

ни, главно висшисти. Те в продължение на 75-дневно обучение трябваше да получат основни познания по оръжезнание и так-

тиката на пехотата. Обучението им бе възложено на дружинния командир майор Пенко Ненов и офицерите капитан Георги Миладинов, Зпрян тонеv, поручиците Терзийски и Пенчев и подпоручик Илия Галчев. Всички тези офицери с голямо внимание и отговорност се отнесоха към тази задача. Успяха в кратко време да сплотят хората, да ги опознаят и да получат пълното им доверие. Всички тези офицери бяха хора с демократични възгледи и разговорите им с мобилизираните войници се водеха свободно, като откровено се разменяха мнения по това, което става в Европа и което идва към България.

По това време обстановката около България започна значително да се усложнява. В Румъния се настаниха достатъчно немски войски. Натискът върху България от страна на Германия се усили. Ако приемем, че развитието на България в годините на Втората световна война можем условно да разделим на три етапа, то с настъпването на новата 1941 година вече сме пред прага на втория етап, като за първи приемаме периода от 1 септември 1939 до началото на 1949 година. На 1 март 1941 година България се присъедини към Тристранния пакт и предостави пътища-

та, железопътните линии и пристанищата си в услуга на немското военно командване. Намиращите се в Румъния германски войски се прехвърлиха на българска територия. Те се дислоцираха по нашата западна и южна

На прикриващия фронт край с. Левуново
граница срещу територията на Гърция и Югославия.

В началото на февруари 1941 година 14-и пехотен Македонски полк бе мобилизиран в бойния си състав и дислоциран за прикритие на южната граница от връх Тумба до село Петрово. Започна вторият етап от развитието на България през Втората световна война, който продължи до извършването на политическата промяна на 9 септември 1944 година.

След преврата на генерал Симович в Югославия и отхвърлянето от нея на Тристранния пакт в края на март, на 6 април 1941 година германските войски от нашата територия започнаха военни действия против Гърция и Югославия. След капитулацията на Югославия на 17 април

На разузнавана към линия
Метаксас

и на Гърция на 23 април 1941 година бойният състав на 14-и полк се прибира в Горна Джумая и се демобилизира. Между германското и българското правителство е приета договореност България да поеме гражданското управление във Вардарска Македония и Беломорска Тракия, заети от германските войски.

Погрешно е да се смята, че тези земи са освободени и върнати на България. Пропаганден мит е Велика Обединена България. Германското командване бързаше да освободи намиращите се в тези територии свои вой-

ски и да ги дислоцира в Румъния и Полша за изпълнението на т. нар. план "Барбароса". В изпълнение на тази договореност между българските и немските власти след 20 април 1941 година 14-и пехотен Македонски полк бе преместен на гарнизон в град Струмица, където престоя до юни 1942 година. В това време в

Горна Джумая бе установена 14-а допълваща дружина. Задачата ѝ е да приема новобранци, да ги подготвя и попълва местата на войниците от уволняващия се набор.

От месец юли 1942 година 14-и пехотен Македонски полк е включен в състава на Първи окупационен корпус и е на гарнизон в град Прокупле, Сърбия. Това става поради даденото от българското правителство на 24 декември 1941 година съгласие да изпрати в моравските области на Сърбия три български дивизии, за да се освободят германски части за попълване на загубите, понесени в битката при Москва. На българските части от Първи корпус се наложи да водят борба с части от ЮНОА, ръководена от Тито, и против националистически чети, ръководени от генерал Дража Михайлович. При тези стълкновения българската армия даваше жертви. От 14-и пехотен Македонски полк загинаха при не напълно ясни обстоятелства капитан Запрян Кръстев Тонев и подпоручик Мишев. Още през 1943 година се пусна слух, че капитан Тонев е убит от органите на немското Гестапо. Полкът е на гарнизон в Прокупле до април 1943 година, след което се прибира в мирновременния си гарнизон в Горна Джумая.

**Капитан
Запрян Кр.
Тонев, първата
жертва на
полка през II
световна война**

На 5 април 1944 година 14-и полк отново мобилизира бойния си състав и включен в състава на Втори корпус е изпратен на Халкидическия полуостров (село Неа Триглия). Характерно за полка при пребиваването му в Халкидика е изключително внимателното отношение на целия личен състав към тежкото положение на гръцкото население. Войниците често пъти са давали хляб на гладувачи гръцки деца. В дневника си ефрейтор Кирил Владов Христов от отделението за управление на Трета дружина дава сведения за освободен пленен гръцки партизанин – Георгиос Барбарис от град Солун, когото трябвало да ликвидират.

дират съгласно дадената им заповед, освобождават го близо до родната му къща в Солун . Споменати са и случаи, при които изпратени да преследват нелегални, войниците са се отклонявали в обратна посока.²³

На Халкидическия полуостров 14-и пехотен Македонски полк носи гарнизонна служба до 2 септември 1944 година. На 2 септември по заповед на новия министър на войната в правителството на Муравиев – генерал Иван Маринов, започва изтеглянето на полка към старите предели на страната.

Каква е обстановката в Горна Джумая в дните, когато 14-и пехотен Македонски полк се предислоцира от района на Халкидика в Петричко

На гарнизон в града по времето, в което полкът в бойния си състав е в състава на Втори корпус и носи гарнизонна служба в Халкидика и солунско, в казармата на Благоевград е настанена 14-а допълваща дружина. В дружината се обучават младите набори за попълване на полковите поделения. В дружината се води нормален учебен процес. Командир е полковник Митрев, а останалите офицери са мобилизирани, главно завършили ШЗО. На 9 септември дружината не взе участие в смяната на политическата власт поради липса на разпореждане от Министерството на войната, но и не противодейства на Отечествения фронт да проведе промените.

На 9 септември следобед дежурен офицер е мобилизираният учител от Добринище, подпоручик Методи Липев. Около обяд при него се явява група от 12 младежи от града, предимно ученици от гимназията и млади работници, водена от Борис Харизанов, член на Градския комитет на БРП(к), и Златко Димитров Дерменджиев – работник тогава в Балабановата фабрика в с. Бараково . С помощта на дежурния офицер е организиран

на среща с полковник Митрев и е уговорено преминаването на дружината към властта на Отечествения фронт. Още в първите няколко часа спонтанно започва изграждането на гвардейска дружина. Още не бе публикувано Постановлението за създаване на народна гвардия, тя вече бе започнала да се организира.²⁴

На 10 септември в града дойде основната част от партизанския отряд "Никола Калъпчиев". Златко Дерменджиев, който е запасен офицер, се свързва с командира на отряда, своя брат Асен Дерменджиев и уточняват да продължи формирането на дружината, тъй като вече има Постановление на Министерския съвет за формирането на Народна гвардия.

На 11 септември 1944 година в Горна Джумая се завръща и останалата част от партизанския отряд, която с политкомисаря Стойне Лисийски (Цветко) по това време е в Плачковица планина²⁵. На 11 септември в гимназията, където е настанен партизанският отряд, се провежда събрание на отряда и някои партийни и на РМС дейци от града, на което официално става излизането на Околийския комитет на БРП (к) от нелегалност. Определят се лицата, които трябва да поемат ръководните длъжности в града и околията. На събранието се решава и създаването на боен отряд, който да отиде на фронта при Звезгор за оказване помощ на отбраната на 33-ти пехотен Свищовски полк. За командир на този отряд е определен командирът на партизанския отряд "Никола Калъпчиев" Асен Дерменджиев – Юли. Той пожелава да вземе в отряда и брат си Златко, който по това време се занимава с организирането на Гвардейската дружина.

На 12 септември партизанският отряд се премества от гимназията в казармата и с това се ускорява формирането на гвардейската дружина. В основни линии тя вече е създадена и от 12 септември започва бойната си подготовка в района на горноджумайската казарма. Дружината е в състав: командване, щаб, три пехотни и една картечна рота. Към нея се създава и моторно свързочна част с началник Живко Петров Големинов, секретар

на читалището в града.²⁶

Към 14-и пехотен Македонски полк освен дружината в Горна Джумая се формира и Втора гвардейска дружина в град Свети Врач.нейното основно ядро са партизаните от отряд “Яне Сандански”, попълнени с младежи гвардейци и доброволци. Командир на дружината е Лазар Иванов Калоянов, партизанин от отряд “Яне Сандански”, помощник-командир е Лазар Иванов Калоянов. Организационната структура на тази дружина е както Горноджумайската – три пехотни и една картечна рота²⁷. В Петрич се формира гвардейска рота от партизани от отряд “Антон Попов” и младежи от околията. Командири тук са Божиков, Паскалев, Разбойников²⁸.

За дейността на гвардейските дружини към полка има достатъчно данни в доклада “Гвардейски дружини в Пиринския край”, изнесен на научна конференция в Благоевград по случай 60-годишнината от края на Втората световна война от Боян Ненов. Тук ще отбележим само мисията на Трета рота в Серес – септември 1944 година и боевете при Звегор на 15 и 16 септември. На действията на отряд “Беласица” и на партизанския отряд и гвардейците от Свети Врач ще се спрем при разглеждането на Струмишко-Брегалнишката операция.

На 12 септември 1944 година в казармата на 14-и пехотен Македонски полк пристига началникът на разузнавателното отделение в щаба на Седма пехотна Рилска дивизия капитан Русчев, за да се ориентира в обстановката и да вземе със себе си партизани и гвардейци за Серес с цел установяване там на ред и стабилизиране на частите на дивизията, оттеглящи се от Халкидика. На гарнизон в Серес е 52-ри пехотен, не от състава на дивизията. Там са извършени арести на офицери, войниците не знаят какво става в страната. В града от 10 септември действа изграден от Минко Попов Комитет на Отечествения фронт. Установена е българска ОФ власт, но в същото време в града се намират значителни полицейски сили, които са в пълно неведе-

ние за събитията в България, действа и дотогавашният административен апарат. Обстановката в Серес е изключително сложна. В града няма гръцки партизани. Частите на Седма Рилска дивизия се изтеглят от Халкидика в ред и се съсредоточават в определените им райони, но нямат представа за положението в страната. Необходимо е да се вземат бързи мерки за запознаване на войските с обстановката и се стабилизира дисциплината и се повиши бойният им дух, да се приведат в готовност за активни бойни действия. По решение на ръководството в Горна Джумая щабът на партизанския отряд изпраща Кирил Граменов с трима мотористи за охрана, както и група партизани от Свети Врач в Серес, за да се справят с обстановката ²⁹.

На 13 септември Граменов се справя бързо и успешно със задачата си. Поканва на събрание администрацията и полицейските служители, за да ги запознае с обстановката в страната и новите директиви за работа и с хитрост и помощта на партизаните от Свети Врач ги обезоръжава. Който е имал престъпления, е арестуван и изпратен, където трябва, а останалите са освободени да се приберат по домовете си. Проведена е политическа работа с чиновите от 52-ри пехотен полк и той става опора на ОФ власт в града. Граменов установява връзка с ЕЛАС.

На 14 септември гръцките партизани от ЕЛАС влизат в града, посрещнати от нашите партизани и гвардейци. По решение на Областния комитет на БРП (к) в Горна Джумая на 16 септември в Серес е изпратена Трета рота от Горноджумайска Първа гвардейска дружина към 14-и пехотен Македонски полк в помощ на Граменов за осигуряване придвижването на частите на Седма пехотна дивизия и нейния тил към старите предели на страната. Тази рота преди 16 септември бе настанена в с. Крупник със задача да прикрива движението от Македония към Симитли.

В дните след 16 септември се получават недоразумения между нашите гвардейци и партизани, от една страна, и гръц-

ките партизани, установили се в Серес. Гръцкото ръководство оклеветява Граменов в ЦК на БРП (к) пред Георги Дамянов. Граменов е принуден да замине за София и да се яви при Георги Дамянов, за да докладва истинското положение на работата в Серес и да получи указания за по-нататъшните си действия. При Дамянов Граменов заварил ръководителя на Гръцката комунистическа партия в Серес Барба Алекси, в чието присъствие се провежда разговорът между Граменов и Барба Алекси. След няколко дни по нареждане на ЦК на БРП (к) нашите партизани и гвардейци са изтеглени от Серес. Властта на ОФ в града е ликвидирана.

При движението си към Свети Врач и Горна Джумая Трета рота от горна Джумая и гвардейците от Свети Врач – Втора дружина гвардейци към 14-и пехотен Македонски полк, са обстреляни от немски сили и водят огневи бой с тях в района на Сидерокастрон. Тези сили се прибират в Свети Врач и Горна Джумая и се присъединяват към дружините си. Граменов след време е изпратен за помощник-командир на Първа дружина от 14-и пехотен Македонски полк.

Какво става по това време с бойния отряд на Асен и Златко Дерменджиеви, подготвян за усиление отбраната на 33-ти пехотен Свищовски полк в района на държавната граница срещу Звегор – Царево село?

На 14 септември гвардейците, група партизани и няколко войници, на брой общо 48, от Втора гвардейска рота са изнесени в разположението на отбраната на 33-ти пехотен Свищовски полк. Провеждат се разговори с офицери и войници от полка с оглед укрепване на дисциплината и духа. Лошо впечатление правят на отбраняващите се изтеглящите се от Македония войници от Пета армия, много от които с лоша дисциплина и паднал дух. Партизаните и гвардейците от Втора рота повлияват положително на войниците от полка, както с разяснителната си работа, така и с личния си пример. Особено силно е влиянието

на двойките и техният пример и готовност за борба. В отряда на Дерменджиеви са включени Събка Златанова – първата жена партизанка в България, Мария Тодорова Николова – 20-годишна ремсистка, знаменосец на бойния отряд, Мария Малчева – 14-годишна ученичка, Теменужка Тодорова – 18-годишна, Вангелия Димитрова, Кирка Радкова, Олга Евтимова, Кирка Рибарска, Добра Иванова, Люба Колчагока, Цвета Гоцинска, Добра Благоева, Виолета Костадинова, Елена Сотирова, Надка Костадинова – всички на възраст от 17 до 20-22 години. те бяха една трета от състава на бойния отряд. Някои войници и офицери пожелаха и се присъединиха към групата на Дерменджиеви. Иван Винанчев, Георги Цвеов, Любен Болтаджиев, Войко Войков и други, общо 11 души.

На 15 и 16 септември гвардейците водят боеве с немците в района на село Звегор. Като изключим действията на партизанския отряд “Георги Бенковски” при отбиването на немските войски, нахлули в град Кула, трябва да отбележим, че това са първите крайгранични боеве в Отечествената война. При тези разузнавателни боеве отрядът на братята Дерменджиеви даде скъпи жертви. Загинаха Асен и Златко Дерменджиеви, Георги Грънчаров, помощник-командир на партизанския отряд “Никола Калъпчиев” Кирил Стефанов, Гавраил Толмачов, Емил Каймаков, Асен Иванов, Иван Бояджиев Асен Христов, общо 20 на сто от състава на бойния отряд. Действията на отряда през двата бойни дни са документирани вярно в Дневника за военните действия на 33-ти пехотен Свищовски полк. Подробно са описани от Боян Ненов в доклада на научната конференция по случай 60 години от края на Втората световна война. Приключвайки с дейността на гвардейската дружина от 10 септември до 20 октомври, трябва да отбележим правилното отношение и разбиране на командира на 33-ти пехотен Свищовски полк към гвардейците от отряда и проявеното към тях внимание от страна на полковник Станьо Петков Пиперков – един отлично подготвен

офицер, проявяващ бащински грижи към човека войник.

Изнесеното дотук за боевете при Звегор дава възможност да се направят следните изводи:

– През есента на 1944 година немските войски в направление Царево село – Горна Джумая не са имали задача да провеждат настъпателни действия и да завземат района на града.

– Съставът на групировката им в района на Царево село, Звегор, с. Габрово говори за група, осигуряваща изтеглянето на техните войски по долината на река Брегалница на север.

– Извеждането и включването на доброволците от гвардейската дружина в бойния ред на 33-ти пехотен полк изигра положителна роля за стабилизирането на духа и дисциплината на полка.

– Гвардейците от Горна Джумя проявиха високо политическо съзнание, чувство на лична отговорност и личен героизъм.

През втората половина на септември 1944 година Първа гвардейска дружина от 14-и пехотен Македонски полк има три пехотни и една картечна рота, попълнени както следва: Щаб на дружината, Командир на дружината капитан Фердинанд Димитров Пудев³⁰ – партизанин от отряд “Никола Калъпчиев”, капитан Стефан Костадинов Калъпчиев и поручик Иван Георгиев Узунов, партизани с ротни длъжности, помощник-командир на дружината редник Хаим Алберт Израил (Живко) – партизанин от отряд “Н. Калъпчиев”, гвардеец Йордан Ст. Клинчаров – оръжейник, редник Георги Иванов Хаджиянакиев – писар, гвардеец, Стойне Кръстев Пудев – разносвач.

Първа гвардейска рота – командир подпоручик Стоилко Христов Николов и личен състав 98 гвардейци.

Втора гвардейска рота – командир подпоручик Петър Христов Петров – 98 гвардейци.

Трета гвардейска рота – командир подпоручик Васил Тодоров Коюмджиев, 105 гвардейци.

Картечна рота – командир поручик Васил Попдимитров

(бай Иван), партизанин от отряд “Никола Калъпчиев”, личен състав 108 гвардейци .

Моторно-свързочната и транспортна група се командваще от Живко Петров Големинов.

В дружината бяха назначени за командири на взводове партизани, ремсисти, политзатворници и срочно служещи бойци с добър опит. Ето имената на някои от тях: Тодор Калпачки, Иван Костадинов Димитров, Христо Михайлов, Алексей Методиев Алексиев, Стойчо Георгиев Ангелов, Вангел Ангелов Барбутов.

От 20 септември целият личен състав на дружината се събра в казармата и организира обучението си съгласно правилниците на българската войска. Носеше гарнизонната служба в града и района. Тя стана фактически военният гарнизон на Горна Джумая. ³¹

На 20 октомври Втора рота от гвардейската дружина с командир подпоручик Петър Христов Петров бе изпратена в района на с. Коларово, за да се включи в изпълнение на бойна задача при провеждането на предстоящата Струмишко-Брегалнишка операция. Представител на щаба на дружината при ротата бе определен капитан Стефан Костадинов Калъпчиев. От командира на Седма пехотна Рилска дивизия ротата получи задача да се включи в състава на т. нар. отряд “Беласица”, който ще действа по билото на Беласица планина – от прохода Демир Капия до връх Тумба. За бойната дейност на ротата в състава на отряд “Беласица” ще дадем сведения при разглеждане хода на Струмишко-Брегалнишката операция.

14-и пехотен Македонски полк в Струмишко-Брегалнишката операция

На 5 април 1944 година се извършва поредната след 1939, 1941 и 1943 година мобилизация на бойния състав на 14-и пе-

хотен Македонски полк. Този път той е изпратен в Халкидика, където в състава на Седма пехотна Рилска дивизия от Втори корпус поема носенето на гарнизонна служба в определения му район. Там полкът посреща и първите дни на септември 1944 година, когато правителството на Иван Багрянов е заменено с това на Костантин Муравиев. Регентите правят опит да спасят монархията в България и да не се допусне влизането на съветски войски в нашата страна чрез уговорки с англо-американските дипломати. Но за всичко това е твърде късно. В края на август в резултат на успешното завършване на Яшко-Кишиневската операция на съветската армия Румъния бе извадена от войната и съветските войски излязоха на Дунав и на североизточната българска граница. На 8 срещу 9 септември съветската армия премина румънско-българската граница. На 8 септември срещу 9 септември бе извършена и политическата промяна в София. в Прокламацията на отечественофронтовското правителство бе обявено, че то ще мобилизира всички народни сили и възможности за участие на българския народ в окончателния разгром на Хитлерова Германия.

При такава обстановка 14-и пехотен Македонски полк започна изтеглянето си от Халкидика със задача да прикрие Рупелския проход и района на град Серес. 9 септември заварва полка в движение. Първа дружина от 9 до 18 септември е на позиция в район на село Савляк, а впоследствие – в Минерални бани Демир Хисар с основна задача отбраната на Рупелското дефиле от юг. До 18 септември дружината е в Ливадово, Долни Порой със задача да препятства опитите на германските части да настъпят от Кукуш към Демир Хисар. На 21 септември дружината отбива няколко яростни атаки на немците срещу гара Порой. Полкът продължава да организира отбраната си на заетия рубеж. Щабът е в Демир Хисар.³²

На 2 септември започна изтеглянето и на Трета дружина – първия ден от с. Арня до с. Вавдос – 30 км. На 3 септември също

30 км до с. Иракалу. На 4 септември от Иракалу през Айова-сили, с. Лайна и късно вечерта в с. Айватово. На 6 септември през Ашироз и Доркас в Негован. На 6 септември през Лахна и Калокастрон за Еникьой и моста на река Струма при Орлек. Преди да стигнем моста на Струма, германската Шеста превозна колона беше минала границата на път за Солун. Срегнахме се на втория километър от моста. След кратки преговори двете армии се разминаха мирно. На 7 септември ношувахме в Кавакли, а на 8 бяхме в Демир Хисар. Тук посрещнахме 9 септември. На 11 септември – преследване на гръцки националисти. На 14 септември дружината зае позиции в местността “Чана” над Демир Хисар до Рупел. На 15 се върнахме в Чивгиджик и там останахме до 25 септември. На 29 септември потеглихме за Петрич, където и ношувахме³³.

На 28 септември от щаба на Първа дружина (първа рота) се изпращат два офицерски патрула на разузнаване към с. Шугово. При оказване помощ на водещите бой в с. Шугово войници от първа рота е убит фелдфебел-школьник Александър Сивиков от картечната рота на Първа дружина.³⁴

В началото на октомври полкът се изнася в района на град Петрич с оглед прикриване на направлението Струмица – Петрич. На 4 октомври Първа дружина е сменена от Първа дружина на 22-ри пехотен Тракийски полк и следва полка си към Петрич. Полкът е изведен на предна линия на отбраната на Седма пехотна Рилска дивизия по старата българо-югославска граница – южните скатове на Огражден планина – долината на река Струмешница. До 28 октомври полкът води отбранителни боеве. Изпраща разузнавателни патрули за събиране на сведения за състава и намеренията на противника.

На 2 октомври Трета дружина дава първите четири жертви, между които и Шумов от Петрич. На 8 октомври изпратихме разузнавателен патрул в с. Дражево и отново дадохме жертви и ранени, между които и Ангел Карпузов³⁵.

За уточняване на хитлеристката групировка в района на връх Китка, Ново село полкът изпрати разузнавателен патрул в тила на противника. Патрулът заобикаля левия му фланг и през селата Бадилен и Стинек се насочва към височините северно от Ново село. В с. Стенек патрулът е посрещнат много сърдечно. Въпреки че си носи храна, кметът осигурява богато угощение, завивки и постелки за спане. Патрулът има собствена охрана, но през нощта е охраняван и от дежурни местни жители. Разузнал положението на противника, на връщане патрулът устройва засада на двадесетина хитлеристи, които са ходили да търсят храна в околните села. В кратката схватка противникът дава девет убити, а останалите се разбягват.

Назначените в средата на октомври помощник-командири на дружините: Кирил Граменов, Петър Данаилов и Никола Паскалев заедно с войнишките активи провеждат активна политико-възпитателно работа с войниците. Провеждат се групови и индивидуални разговори и беседи, митинги, събрания с цел укрепване духа и дисциплината, разясняване справедливия характер на войната. Редица от войниците и мобилизираните офицери се включват в помощ на помощник-командирите при провеждането на тези мероприятия. Така Кирил Граменов – помощник-командир на Първа дружина, активно е подпомаган от Христо Димитров-Мазара, Крум Димитров-Лалката, подпоручик Радулов и др.³⁶

В резултат на проведените разузнавателни мероприятия в полка са събрани сравнително точни данни за противника. Уточнено е, че в района на с. Байково, отм. 200, отм. 445/връх Китка, отм. 441 е на позиция Трети батальон от 65-и противников полк, по един батальон има в района на Дражево, Смоларе и в района изкл. Чанаклия, Дървол. Отделни роти заемат Ново село, Секирник и билото на Беласица. Сили с неопределен състав са установени в Струмица. Противникова артилерия е на позиции югозападно от Ново село. Тежък артилерийски дивизи-

зион на железопътни платформи обстрелва от района на гара Порой нашите артилерийски позиции през Беласица, западно от с. Струмешница. Най-силна е отбраната на противника в района на Байково отм. 200, връх Китка, Ново село, преграждащи пътя за град Струмица.

На 28 октомври полкът получава заповед за настъпление³⁷. Задачата му е съвместно с 22-ри пехотен Тракийски полк да обхване и унищожи противника в района на селата Бойково и Дражено, Ново село. На десния фланг бе формиран за настъпление отряд "Гега" в състав Трета дружина от 14-и пехотен Македонски полк, усилен с картечна рота и едно артилерийско отделение. Задачата на отряда бе да излезе в тила на противника северозападно от Ново село и да съдейства за неговото унищожаване.

На левия фланг по билото на Беласица настъпва отряд "Беласица" в състав Трета дружина от 22-ри пехотен полк, Втора гвардейска рота от Първа гвардейска дружина на 14-и пехотен полк. Отрядът беше усилен с една товарна планинска батарея. Задачата на отряда е да не позволи на противника да прехвърли от юг в Струмишкото поле. За командир на отряда е назначен капитан Цанев – офицер от щаба на Седма пехотна рилска дивизия. Втора дружина от 22-ри пехотен полк, усилена с доброволци от Петрич, заема позиция в района на прохода Демир Капия със задача да не допусне проникване на противник през прохода.³⁸

При такова построение на бойния ред на 29 октомври в 8.00 часа след 30-минутна артилерийска подготовка полкът настъпи към заповяданите обекти. Към 12.30 часа всички предни части са в контакт с противника и водят непрекъснат огневи бой от близко разстояние. Противникът оказва упорита съпротива по целия фронт. Към 15.00 часа отряд "Гега" докладва, че е заел заповядания район. Излязъл на висотите западно от ново село, отрядът започва бой. Противникът бързо се съвзема от изненадата, привлича резервни и с превъзхождащи сили оказва натиск

на отряда. Командирът изтегля отряда назад. Това оттегляне става доста безредно, при което са изоставени даже и оръдията. Прибрани са затворите им. На следващия ден по заповед на командира на дивизията полковник Таралежков отрядът отново настъпва и успява да овладее заповяданите обекти и да си възвърне изоставените предния ден оръдия. На 29 октомври полкът води бой за Бойкова чука и замръква пред с. Бойково, което противникът много добре е укрепил. На 30 октомври с упорит бой полкът овладява с. Бойково. В боя за Бойкова чука загива командирът на Първа рота поручик Методи Георгиев Пазвантов и санитарният подофицер Александър Стоянов.

След двудневни, почти нерекъснати атаки полкът пробива първата позиция на противника и излезе на линията отм. 445/връх Китка – отм. 441/връх Баба могила, източно от с. Смоларе, а отряд “Беласица” продължи настъплението си по билото на Беласица планина.

На 3 октомври започна бой за овладяването на връх Китка. В бойния ред на Първа дружина от 14-и пехотен Македонски полк е помощник-командирът Кирил Граменов. Противникът брани упорито височината, явяваща се ключ към цялата му отбрана. Той посреща бойците със силен флангов огън. Започва близък бой. Германците обсипват проникналите напред бойци с ръчни гранати, някои от които опитният партизанин Кирил Граменов връща на германците, преди да експлодират. Резервоарите на двете тежки картечници, поддържащи атаката на ротата, са пробити. Противникът контраатакува и принуждава ротата да се оттегли малко назад. Само група бойци с помощник-командира К. Граменов, залегнали в една падина, още продължават да дават отпор на противника. По едно време един от бойците от тази група – Киро Македончето, видял, че са останали сами напред и предупредил Граменов за изтеглянето на ротата. Наложило се и тази група да се оттегли. Не след дълго започва нова атака за овладяването на Китка. Този път, подкрепена от дивизионната

артилерия, Втора дружина успява да "откърти" противника от Мала и Голяма Китка и да го обърне в бягство. Пътят към Струмица бе открит. Заловени са и пленници. Още през нощта на 3 срещу 4 ноември дивизията заповядва да се преследва противникът. На 4 ноември полкът овладя Ново село и продължи да преследва противника към Струмица. Сериозни затруднения създават минираните пътища, пътеки и даже трупове на убити и привличащи окото оръжия и други предмети. Разчистването отне време и взе жертви от страна на преследващите подразделения.

За действията на Втора гвардейска дружина от 14-и пехотен Македонски полк

В първите дни след 9 септември дружината е изпратена в Серес в помощ на К. Граменов с оглед осигуряване на условия за нормално изтегляне на част от подразделенията на Седма дивизия от Халкидика от района на Демир Хисар, Рупелското дефиле. Останалата част от Дружината е изведена в района на връх Джама (старата държавна граница) и заема позиция в разположението на Пети пехотен Дунавски полк. Задачата ѝ е да усилителната на полка и провеждане на политическа работа сред личния състав за укрепване дисциплината в полка. По-късно при подготовката на Струмишко-Брегалнишката операция дружината е свалена на юг от линията на границата в долината на река Струмешница. При провеждането на операцията гвардейците от Свети Врач участват в тежките боеве при Дражево, кота 1072, кота 1874, които обекти овладяват на 31 октомври. На 2 ноември дружината е в резерва на командира на Седма Рилска дивизия. В най-невралгичния момент на боя гвардейците са използвани в района на шосето. Тук те увеличат подразделенията на резерва за възстановяване на положението на нашите части, след което продължават настъплението си и овладяват височината "Сечена скала". На 7 ноември гвардейците от град Свети

Врач влизат в Радовиш, сърдечно посрещнати от населението на градчето, въпреки че местните власти не им позволиха да се настанят в училището.

В края на октомври 1944 година гвардейците от Петрич усилят отряд "Беласица" и заедно с тези от Втора рота от Първа гвардейска дружина в Горна Джумая осигуряват прохода Демир Капия и билото на Беласица. След приключването на операцията петричките гвардейци се прибират в града. Едни се вливат в състава на Втора дружина от 14-и пехотен полк, други – в гвардейската дружина в Сандански, а трети постъпват в органите на МВР или се демобилизират.

На 5 ноември 14-и пехотен Македонски полк във взаимодействие с 11-и конен дивизион освободи град Струмица. На 6 ноември преследването продължи към Валандово, Удово, долината на река Вардар.

С излизането на войските в долината на Вардар завършиха бойните действия на 14-и пехотен Македонски полк.

На 10 ноември бе заповядано частите да се изтеглят към мирновременните си гарнизони. В изпълнение на тази заповед 14-и пехотен Македонски полк започна изтеглянето си към Петрич и Горна Джумая. Втора дружина на 12 ноември напусна Струмица и на 13 ноември се установи в мирновременния си гарнизон в град Петрич. Останалата част от полка се прибра в казармата в Горна Джумая. В мирновременните си гарнизони дружините бяха демобилизирани. Влизащите в състава на отряд "Беласица" гвардейци от Втора гвардейска рота също се завърнаха в Горна Джумая и продължиха да носят гарнизонна служба в града.

Със Заповед № 5 от 1 февруари 1945 година гвардейците, подлежащи на военна служба, се вляха в поделенията на полка, а останалите бяха демобилизирани³⁹. Кадърът на гвардейската дружина също се вля в състава на полка и той заживя по мирновременния си щат. Като заместник-командир на полка бе

назначен заместник-командирът на Първа дружина от бойния му състав майор Кирил Костадинов Граменов. Същият впоследствие израсна във военната йерархия, получи генералско звание и завърши службата си като началник на факултет във Военната академия "Г. С. Раковски".

Разглеждайки макар и схематично участието на 14-и пехотен Македонски полк в първия период на Отечествената война – септември-ноември 1944 година, можем да отбележим, че:

- Полкът на 9 септември 1944 година премина изцяло на страната на ОФ власти и се запази като боеспособна, организирана войскова част, годна да изпълнява бойни задачи.

- С бойната си дейност по време на оттеглянето от Халкидика полкът успешно прикри района на Серес, Демир Хисар, южния вход на Рупелското дефиле, с което не допусна немските войски да се изтеглят по долината на река Струма на север.

- Успешно бе прикрита впоследствие българо-югославската граница от връх Тумба в Беласица планина до южните склонове на Огражден планина/ с. Гега, с което не бе допуснат противник по долината на река Струмешница.

- Благодарение на изключително активната и всеотдайна работа и личния пример на помощник-командирите Цоню Ботев, Кирил Граменов, Данаилов и Пасалев бяха подпомогнати командирите в осигуряването на ред и дисциплина и полкът влезе в бой при Китка, Ново село, Бойково и Струмица с висок боен дух и с чест изпълни поставените му бойни задачи.

- Офицерският състав на полка, кадрови и мобилизационен, бе твърдо на мястото си и с чувство на отговорност за съдбата на България води поделенията си в боя и показва умение, грижа за човека войник и висок офицерски морал.

- Разгромявайки немските части в Струмишко, Валандово и достигайки до линията на река Вардар, полкът даде своя реален принос в изпълнение на задачите на Седма Рилска дивизия и Четвърта армия през Първата фаза на Отечествената война. От-

теглянето на немските войски от групата "Егея" бе разстроено и забавено и разчетите на немското командване за използването на тези сили за действията в Северна Сърбия бяха провалени. Противникът понесе тежки загуби в хора и техника. Нашите бойци придобиха боен опит, който част от тях използваха през Втората фаза на войната.

– В хода на военните действия полкът даде свидни жертви, светлата памет и родолюбивото дело на които бойните им другари и населението на Благоевград свято тачат. Ето и имената на някои от загиналите герои: фелдфебел-школник Александър Сивиков, поручик Методи Георгиев Пазвантов (след гибелта на командира на ротата командването поема взводният командир подпоручик Борис Мирчев Христов, който с успех води ротата в следващите боеве за Китка и Струмица), фелдфебел-школник Борис Лесев, фелдфебел-школник Никола Мицов Поцков, редник Стоимир Георгиев Митрев, редниците Михаил Панайотов Николов, Никола Христов Христоманов, Тома Георгиев Рупанов, Иван Иванов Иванов, Смилен Георгиев Палански, Вельо Андонов Велев, Славе Костадинов Илиев, Иван Костадинов Калайджиев, Димитър Иванов Саздов, Стоица Иванов Калайджиев, Милан Стойчев Балев, Иван Петров Спасов, Аспарух Котев Гошев, Стоимир Стоицов Спасов, Станке Колев Гоцев, Милан Ст. Христов, подофицер Александър Ангелов Димов.

На взаимодействието на 14-и пехотен Македонски полк с отрядите на Македонската народноосвободителна войска не се спираме поради това, че такова не бе осъществено, въпреки редицата уточнявания с щаба на Четвърта армия, така и с командването на Седма пехотна Рилска дивизия. А когато 14-и полк влезе в Струмица, заедно с него влязоха и партизани от Вардарска Македония. Преди това те предявиха искане първи да влязат в Струмица, но командирът и помощник-командирът на Седма Рилска дивизия не позволиха. Неприязнените отношения на ръководителите на Македонските освободителни войски спрямо

Българската войска, проявени в Радовиш, Щип и другаде, наложиха в Щип да се проведе съвещание между представителите на командването на Четвърта армия и Македонските освободителни войски за уточняване на взаимодействието между тях. (В Радовиш и Щип бе отказано настаняване на българските части в казармите и училища, както е официално посрещане. Въпреки това населението изрази своето отношение и признателност към нашите бойци.) Неприятна грижа на командването на полка и на дивизията създаде в дните на подготовката на настъплението едно указание, идващо от представителите на Областния комитет на БРП (к) и председателя на Областния комитет на Отечествен фронт в Горна Джумая Георги Мадолев. Той наредил на Граменов, Данаилов и Паскалев да разформирова 14-и пехотен Македонски полк с оглед формирането на Македонска бригада "Яне Сандански". Помощник-командирът на дивизията и този на полка не позволиха това. За изясняването на този въпрос помощник-командира на дивизията отива в София. от Централния комитет на БРП (к) му отговорили, че не е давана такава директива. А лично регентът Тодор Павлов, с когото Гиндев е разговарял, го потупал по рамото и казал: "Другарю Гиндев, няма нищо тревожно за Седма пехотна дивизия. Бъди спокоен и продължавай своята работа за потягане духа и дисциплината на рилци..."

Тревогата си по този въпрос и носещите се сред войниците слухове споделя и командирът на дивизията полковник Стефан Таралежков в своите спомени, публикувани в Известия на Института за военна история, том 38, 1984 година, страница 382.

Какво вярно има във всичко това и основателна ли е била тревогата сред командването и войниците от стигащите до тях слухове?

Както казват хората от народа – всяка крушка си има опашка. Вярно е, че на 25 септември в Горна Джумая са на посещение генерал Михайло Апостолски и генерал Светозар Вукманович-

Темпо, които посещават гвардейците в казармата и споделят с тях идеята си за формирането на поделение от Македонската народноосвободителна армия, в което да се включи Гвардейската дружина. До никакво решение тогава не се стига. На 15 октомври при ново посещение на генерал Апостолски в града той обявява пред гвардейците, че са вече част от Македонската народноосвободителна бригада "Яне Сандански".⁴⁰ На 17 октомври вече има издадена и заповед на главнокомандващия на Македонската народноосвободителна армия, с която се обявяват назначенията на длъжностните лица в състава на бригадата. В това време почти всички от тях са командири или помощник-командири в частите на българската войска, готвеща се за провеждането на Струмишко-Брегалнишката операция. Така за помощник-комендант на бригадата е назначен Фердинанд Пудев, който в момента е командир на Първа гвардейска дружина от 14-и пехотен Македонски полк. За началник-щаб е назначен командирът на Гвардейската дружина в Свети Врач Лазар Калоянов, за политически комисар – Георги Мадолев и т. н.

От 17 октомври 1944 година наред с българското военно комендантство в Горна Джумая се създава и македонско комендантство⁴¹. Изобщо през втората половина на октомври значително се усилват тенденциите на по-бързото обединение на Пиринския край с македонската република в рамките на Титова Югославия. Има редица данни и факти, които показват натиска на югославското и македонското ръководство да се ускори този процес и да се приобщят войсковите части от Пиринския край към Македонската войска. Тези действия доведоха до това, че се дойде до разформироването на 39-и пехотен Солунски полк, от който бяха изтеглени около 600 бойци с оръжието, снаряжението и всичкото си имущество. Благодарение на бързото реагиране на помощник-командира на Четвърта армия генерал Борис Копчев този опит бе предотвратен, на оръжейните и други складове се поставят часови и да не се допуска разоръжаване

на военни поделения и разграбване на оръжие и друго имущество от военните складове. Всички тези неща стават известни на войниците на фронта и създават много трудности в работата на командирите и помощник-командирите в най-напрегнатите дни при подготовката на Струмишко-Брегалнишката операция, а генерал Копчев бива обвинен, че се отнася неприятелски към "Македонската войска".⁴²

Командването и помощник-командирите на поделенията от 14-и пехотен Македонски полк не допуснаха извращения и с упорита и настойчива политическа работа запазиха полка като боеспособна българска войскова част, която достойно изпълни дълга си към родината.⁴³

14-и пехотен македонски полк в Симитли

След демобилизацията на полка в средата на ноември 1944 година в казармата в състава на полка останаха да дослужат редовната си военна служба войниците от последния набор. Към тях бяха придадени онези гвардейци от Гвардейската дружина, които подлежах на военна служба с този или следващия набор. Жените и учениците гвардейци бяха уволнени със Заповед № 15 по 14-и пехотен Македонски полк от 1 февруари 1945 година. Няколко от младежите гвардейци, които бяха в последния гимназиален клас от Горна Джумая, Свети Врач и Петрич, бяха изпратени във Военното училище, за да завършат там средното си образование и да прослужат обучението си в специалните класове на Военното училище.

Полкът организира нормален учебен процес съгласно действащите тогава устави за гарнизонната, вътрешната и караулната служба в БНА. За заместник-командир на полка бе назначен в началото майор Кирил Костадинов Граменов. Офицерите от Гвардейската дружина получиха места в ротите на полка съобразно притежаваните от тях длъжности и звания. При такава

организация полкът остана на гарнизон в Горна Джумая до началото на 50-те години на XX век. По това време се извърши реорганизация на БНА.

На базата на 25-и Драгомански полк от Сливница бе формирана Трета планинска стрелкова дивизия с щаб в Гара Пирин, а впоследствие преместен в Горна Джумая. Седма Рилска дивизия бе реорганизирана. 14-и пехотен Македонски полк бе преместен на гарнизон в Симитли и включен в състава на Трета дивизия. Симитли и Гара Пирин станаха важни военни гарнизони. В казармата в Горна Джумая освен Щаба на дивизията се настаняха няколко дивизионни поделения и Зенитен артилерийски полк. В новия си гарнизон Симитли 14-и пехотен Македонски полк се зае с подобряването на битовото устройване на поделенията си и подготовката на материална база за нормален учебен процес. Командването на полка получаваше всестранна подкрепа и помощ от органите на местната власт и стопанските организации и населението. Полкът според възможностите и силите си участваше в провеждането в града на благоустройствени и други стопански мероприятия и в помощ на селското стопанство. пълното разбирателство и сработване с органите на местното самоуправление и стопанските ръководители в Симитли и ръководството на полка бяха изключително добре уредени и ползотворни.

Незаличими спомени в съзнанието на населението и ръководствата в Симитли оставиха както командирите на полка и заместниците им, така и офицерите. Командири на полка през тези години до 2001 бяха майор Гецов, майор Коленков, полковник Паун Лазаров Мишев, полковник Боян Томов, полковник Динко Димитров, майор Любомир Василев, както и заместник-командирите по политическата част полковник Борис Петров Костадинов, капитан Велев – завършил Военнополитическата академия в Москва, подполковник Васил Георгиев. Поради сложната международна обстановка полкът провеждаше пери-

одични мобилизационни сборове и занятия с повикване на обучение на целия си мобилизационен състав. При тези сборове в полка се явяваха около двеста офицери и подофицери и над хиляда войници. Характерно за тези занятия бе, че те се организираха много добре от командния състав на полка и протичаха успешно. Първото такова занятие бе учебният сбор, проведен в края на 1961 година с продължителност 15 дни, последван от втори подобен сбор само след десетина дни, през януари 1962 година, в продължение на 45 дни, през 1967 година – 12 дни, през 1973 година – три мобилизационни сбора по 7 дни и така до 2001 година, когато с новата реорганизация на БНА 14-и пехотен Македонски полк бе разформиран и бойното му знаме бе предадено на съхранение в Националния военно исторически музей.

От кадъра на 14-и пехотен полк израснаха военни началници, които достигнаха високи постове в йерархията на българската войска. Така ЗКПЧ Кирил Граменов завърши Военна академия в СССР и достигна до генералско звание и длъжност началник на факултет във Военната академия “Г. С. Раковски”; полковник Паун Лазаров Мишев стана заместник-командир на дивизия, преподавател и началник на факултет във Военната академия; старши лейтенант Захари Илиев израсна до заместник-командир на дивизия, командир на дивизия, получи генералско звание и като генерал-лейтенант стана заместник-началник на Генералния щаб на БНА; старши лейтенант от полка Любомир Василев стана командир на полка, завърши военна академия в Русия и получи генералско звание и длъжност командващ Първа армия в София.

14-и пехотен Македонски полк наследи бойната слава и войсковите традиции на българската войска и както в предишните войни, така и в Отечествената война показва величието на българския национален дух и с чест и достойно изпълни отечествения си дълг.

СПИСЪК

на убитите членове от 14-ти пехотен Македонски полк в общоевропейската война.

Убити в боевете около с. Костурино, Голаш, В. Камък, Златово, с. Фурка и Дойран на 1.3. и 25.XI 1915 година.

Ред. Андонов Георги Стоименов с. Бучино
Ред. Стоименов Михайл Захариев с. Лисия
Ред. Ковачев Владимир Иванчов с. Селище
Ред. Нешов Свилен Николов с. Градево
Ред. Стоянов Георги Айдамачки с. Бистрица
Ред. Стоянов Санде Таушанов с. Лешко
Ред. Митов Санде Демирски с. Бистрица
Ред. Хростов Яне Тачовски с. Доброво
Ред. Стоянов Костадин Библиански с. Бело Поле
Ред. Гуменски Тодор Костов с. Селище
Ред. Христов Георги Михайлов с. Лисия
Ред. Цветонаво Христо Митев с. Градево
Ред. Стоичков Лазар Христов с. Крупник
Ред. Атанасов Димитър Христов с. Доброво
Ред. Иванчов Спас Сотиров с. Марлево
Ред. Донев Спас Ангелов с. Ораново
Ред. Стоилов Никола Цветанов с. Падеж
Ред. Милев Петър Стоилков с. Селище

Убити в боевете на 20-и август 1919 г. при с. Календра и моста Орляк

Ред. Кантурски Стоян Георгиев с. Мощенец
Ред. Йордан П. Атанасов с. Ораново

Ред. Иванов Марко Илчев с. Сърбинско
Ред. Митовски Стоимен Стоименов с. Марулево

*Убити в боевете на 2 и 3 октомври 1916 г. при атаката
на с.Ерни-киой, Караджово, моста Орляк и река Струма*

Редн. Кърджалийски Давид Николов с. Градево
Ред. Железнич Петко Костадинов с. Бираково
Редн. Георгиев Иван Стоянов с. Бараково
Редн. Новаков Тодор Иванов с. Бараково
Мл. под. Мицев Иван Начев с. Ораново
Ефр. Малешевски Александър Иванов с. Падеж
Редн. Георгиев Александър Стоичков с. Дъбрава
Редн. Дърданов Георги Николов с. Сърбиново
Редн. Ладов Димитър Тодоров с. Сърбиново
Редн. Новоселски Чимо Лазов с. Покровник
Ефр. Хаджиков Славе гр. Джумая
Редн. Китанов Михаил Стойчков с. Бистрица

*Убити около с. Ерни-киой и гр. Град Баракли –Джумая
от 10 до 30 май 1917 година*

Редн. Ангелов василев Георгиев гр. Г. Джумая
Редн. Сердачки Кръстьо Томов с. Градево
Редн. Драганов Яне Ангелов с. Ораново
Редн. Арнаулов Стойко Лазов с. Ораново
Мл. п. Мицев Йордан Начев с. Ораново
Редн. Кацалски Апостол Илиев с. Градево
Редн. Кацарски Георги Стоянов с. Лисия
Редн. Яневски Йордан Николов с. Градево
Ред. Натан Михаил Стойчков с. Дъбрава

Убити в боевете на 2 и 3 октомври 1916 г. при атаката

на с.Ерни-киой, Караджово, моста Орляк и река Струма

Ред. Вакошнов Стоица Зашов с. Дъбрава
Ред. Костов Лазар Васев с. Падеж
Ред. Петров Ивчо Стойченев с. Лисия
Ред. Георгиев Георги Иванов с. Делвино
Ред. Панов Александър Михайлов с. Маролево
Ред. Скакарски Георги Стоянов с. Лисия
Ред. Яневски Йордан Николов с. Градево
Ред. Ангелов Васил Гйошев гр. Горна Джумая
Ред. Падежки Михайл Иванов с. Градево
Ред. Кацарски Апостол Илиев с. Градево
Ред. Срѣндашки Кръстьо Тошев с. Градево
Ред. Георги Ст. Иванов с. Баракво
Ред. Арnaudов Стоян Лазаров с. Ораново
Ред. Драгинов Янев Ангелов с. Ораново
Ред. Янковски Павле Георгиев с. Лисия
Ред. Шопов Йордан Георгиев с. Ораново
Ред. Пейчев Величко Алексов с. Сърбинво

Убити при Добро поле, Конопище, с. Петрово и Царево село

Мл. п. Осенски Стойко Котев гр. Горна Джумая

СПИСЪК

на офицерите от 14 пех. Македонски полк през войната 1915—1918 год.

I. Полкови командири:

1. Полковник Комсиев Тодор-
Командир на полка от 15.IX.1915 год. до 4.MI.1917 год.

2 Полковник Ангелов Еманоил -
Командир на полка от 4.У11.917 год. до 7Х918 год.

II. Дружинни комадници:

- 1 Подполковник Халачев Никола
- 2 Подполковник Диналов Петър
- 3 Подполковник Попов Добри
- 4 Подполковник Тананов Райчо
- 5 Майор Веселинов Георги
- 6 Майор Дочев Руси
- 7 Майор Белевски Петър
- 8 Майор Балджиларски Александър
- 9 Майор Захов Константин
- 10 Майор Жеков Стилиян

III. Ротни командири:

- 1 Капитан Георгиев Светослав
- 2 Капитан Игнатов Петър
- 3 Капитан Петров Параскев
- 4 Капитан Захариев Тодор
- 5 Капитан Златанов Александър
- 6 Капитан Ташев Александър
- 7 Капитан Кочев Георги
- 8 Капитан Константинов Христо
- 9 Капитан Анастасов Сотир
- 10 Капитан Пейчев Кръстьо
- 11 Капитан Бранков Сотир
- 12 Капитан Шишков Георги
- 13 Капитан Десимиров Нешо
- 14 Капитан Иванов Александър
- 15 Капитан Градинаров Станислав
- 16 Капитан Масларски Димитър
- 17 Поручик Иванов Иван

18 Поручик Иванов Михаил

IV Взводни командири

- 1 Поручик Падарев Георги
- 2 Поручик Петров Райчо Минчев
- 3 Поручик Гръцки Методи Христов
- 4 Поручик Шарков Васил Тодоров
- 5 Поручик Богоев Васил
- 6 Поручик Теофилов Теофил
- 7 Поручик Христов Стоица Спасов
- 8 Поручик Христов Асен
- 9 Поручик Тренев Михал Белевски
- 10 Поручик Симеонов Димитър
- 11 Поручик Генев Коша
- 12 Поручик Радков Петко
- 13 Поручик Петров Георги
- 14 Поручик Костойчинов Иван Атанасов
- 15 Поручик Левиев Ешуа Самоилоа
- 16 Поручик Монков Асен Ценев
- 17 Поручик Илиев Георги Петров
- 18 Поручик Попов Глигор Хайдушки
- 19 Поручик Попов Атанас Димитров
- 20 Поручик Даскалов Антон Иванов
- 21 Поручик Благоев Димитър Митрев
- 22 Поручик Константинов Златко Тасев
- 23 Поручик Темелков Димитър Янев
- 24 Поручик Попов Иван Василев
- 25 Поручик Кашукеев Стоимен Христов
- 26 Поручик Камберов Гъчо
- 27 Поручик Стойчев Минто
- 28 Поручик Попов Димитър Нейчев
- 29 Поручик Икономов Димитър Николов
- 30 Подпоручик Данчов Данчо Георгиев

- 31 Подпоручик Бойчев Боян Райков
- 32 Подпоручик Куков Ангел Стефанов
- 33 Подпоручик Велчев Георги Андонов
- 34 Подпоручик Керемекчиев Георги
- 35 Подпоручик Стойчев Стамен Иванов
- 36 Подпоручик Кацаров Евтим Стоименов
- 37 Подпоручик Кюрчийски Ангел Спасов
- 38 Подпоручик Попов Георги п. Николов
- 39 Подпоручик Спасов Васил Христов
- 40 Подпоручик Грънчаров Георги Стоименов
- 41 Подпоручик Атанасов Наум Христов
- 42 Подпоручик Янев Захари Бонев
- 43 Подпоручик Табаков Димитър Мицов
- 44 Подпоручик Тодоров Милан Алексов
- 45 Подпоручик Крамков Никола Христов
- 46 Подпоручик Кузманов Георги Николов
- 47 Подпоручик Доцев Борис Иванов
- 48 Подпоручик Пешев Славе Кръстев
- 49 Подпоручик Давидов Бохор Исаков
- 50 Подпоручик Молов Георги Димитров
- 51 Подпоручик Митков Димитър Хараламбиев
- 52 Подпоручик Воловичерски Георги Иванов
- 53 Подпоручик Тасков Стефан Бнтонов
- 54 Подпоручик Николов Илия Русев
- 55 Подпоручик Коев Елизер Юда
- 56 Подпоручик Ангелов Никола Котев
- 57 Подпоручик Димитров Йордан Хараламбиев
- 58 Подпоручик Маслонков Георги Димитров
- 59 Подпоручик Поп Христов Таню
- 60 Подпоручик Угренов Найден Дончев
- 61 Подпоручик Станков Никола Димитров
- 62 Подпоручик Драмлиев Кирил Георгиев
- 63 Подпоручик Мунишкин Никола Костов

- 64 Подпоручик Гълъбов Васил Костов
- 65 Подпоручик Поп Стефанов Борис Илиев
- 66 Подпоручик Бракалов Неделко Тодоров
- 67 Подпоручик Димитров Стефан Христов
- 68 Подпоуучик Казаков Станислав Димитров
- 69 Подпоручик Митев Серги Величков
- 70 Подпоручик Грънчаров Михал Анастасов
- 71 Подпоручик Мачков Кирил Михайлов
- 72 Подпоручик Марикин Илия Иванов
- 73 Подпоручик Ганчевски Никола Стефанов
- 74 Подпоручик Милчев Димитър Георгиев
- 75 Подпоручик Боршуков Никола Янгелов
- 76 Подпоручик Райков Ангел Пантелеев
- 77 Подпоручик Бошков Димитър
- 78 Подпоручик Весов Никола Илиев
- 79 Подпоручик Добринов Тодор Петров
- 80 Подпоручик Димчев Димитър Тодоров
- 81 Подпоручик Ковачки Нико Костов

V. Санитарни офицери.

- 1 Сан. подполковник Трезлинцев Владимир
- 2 Сан. поручик Шпетер Самуил
- 3 Сан. поручик Митев Георги
- 4 Сан. поручик Железков Христо
- 5 Сен. подпоручик Томев Методи
- 6 Сан. подпоручик Лекарски Иван
- 7 Сан. подпоручик Кесяков Христо Душков

VI. Капелмайсторл

- 1 Иванов Ятанас
- 2 Техн. офицер Перниклийски Георги
- 3 Ковчежник Китанов Симеон
- 4 Свещеник Щатровски Димитжр
- 5 Коларов Георги В.

Бележки

1. Султански ферман за създаването на Българската екзархия 1870 г.

2. Проект за създаването на две български държави с центрове Велико Търново и София на Цариградската посланическа конференция – декември 1876 г. този проект е първият международен акт с който се признава съществуването на българската нация и се очертават границите на една територия, населена с предимно българско население. Важно значение има това, че тези граници, съвпадат с границите на Българската Екзархия. Особено важно за нас е това че всички представители на великите сили приели тези граници единодушно.

3. Боян Ненов , пиринският край и Руско-турската освободителна война ст. 64 и сл. Благоевград, изд. 2006 на Обл. Съвет на ветераните от войните.

4. Боян Ненов, Населението на Пиринският край в съединението и в Сръбско-българската война. Благоевград 2005 г. Изд. на Обл. Съвет на СВВБ

5. Боян Ненов , Величаво народно дело – Кресненско Разложкото въстание 1878 г. Изд. на Обл. Съвет на СВВБ

6. Статистически сборник на законите, указите и заповедите по военното ведомство от 1877 г. до 1.01.1901 г. лист 28, ЦВА велико Търново 64 А.

7. ЦВА Велико Търново 64 А1 л. 29

8. Данни от градоустройствения план на гр. Дупница изготвен и утвърден по етапно от 1903 – 1911 г.

9. Боян Ненов, Балканската война и освобождението на Пиринския край от турско робство, Благоевград 2008 г. стр. 13-16

10. „Черната скала” е названието на прохода между Влахина и Осоговска планина, който свързва долината на р.

Струма с тази на Брегалница. Намира се на границата между България и Сърбия. Има надморска височина 930 м. Определен е за район за съсредоточаван и изходен пункт на 14-ти пехотен полк за настъпление към Царево село на 5 октомври 1912 г.

11. За три седмици частите на Седма пехотна дивизия успяха да разгромят частите на противостоящият им противник Турският Струмски корпус и 16-та дивизия на шест-ти турски корпус.

12. Майор Велизар Лазаров, командир на Трета дружина от 14 пехотен Македонски полк, Българският гарнизон в Солун през 1912-1913 г.

13. Българският гарнизон в Солун 1913 г. майор Велизар Лазаров

14. Директива на главното командване № 23 от 13 юни 1913 г.

15. Трендафил Митев „Генерал Никола Иванов” 1986 г. стр.285 р. 26, генерал Георги 16. Вазов, Спомени за Балканската война 1926 г. стр. 17 и 235

17. Михаил Кремен „Брегалница” 1955 г. стр. 81-83

18. ВИА VII41, л. 41

19. Б. Ненов Балканската война и освобождението на Благоевградски окръг от турско робство. Благоевград октомври 2007 г. стр. 54-56

20. Българският гарнизон в Солун 1913 г. Спомени на генерал Велизар Лазаров бивш командир на Трета дружина от 14ти пехотен Македонски полк.

21. Б. Ненов Принос към историята са 14-ти пехотен Македонски полк. ОДА Благоевград, машинопис

22. Б.Ненов Злополучната за България 1913 г. Списание „Военен глас „ бр. 11, 2008 г. стр. 14

23. Т. Митов, М. Лалков, В. Митев, История на България 1993 г. стр. 201, р 41

24. Доц. К. Чивиев, В поредица статии дава правдива оценка на Преврата от 19 май 1934 г. в списание Военен глас – няколко броя от 2006 г. Добре е интересувалите се да се запознаят с тези материали които са под надслов Рицарски двубой за да направят верни изводи за това събитие от новата българска история.

25. Моис Аврамов. По стъпките на съпротивата стр. 2660-2661. Издание на Нац. Съвет на Отечественият фронт 1969 г. София.

26. Дневник на ефрейтор Кирил Владов Христов от Трета дружина на 14-ти пехотен Македонски полк, стр. 7. Войниците освободили гръцкия партизанин са Кирил Костов от Крупник, Митко Бучински от Горна Джумая и Вельо Гълъбов от с. Градево.

27. Не вярно е твърдението в някой документи че Златко Дерменджиев е бил мобилизиран в 14-ти полк в Горна Джумая на 9 септември 44 година, взел положението в свои ръце и приобщицл полка към ОФ. Истината е тази която отразяваме тук. В Благоевград тогава полка го няма. Той се движи от Беломорието към старата държавна граница. Тук е 14-допълваща дружина. Златко Дерменджиев идва от бараково на 8 септември за да се види с братята с Крум и Ансарух, които са излезли на 7 септември от затвора и се включват в провеждането на събитията от 9 септември 1944 г.

28. На 7.09.1944 г. Дончо Лисийски отива с група от Горноджумайския партизански отряд в Плачковица пл. За среща с ръководството на „4-а Македонска бригада” във връзка с уточняване на работата по изпълнението на трите писма до отряда от р-вата на 3-а и 4-а македонска бригада от 27.и 28 август 1944 година. Относно бъдещата дейност на отряда. Виж В. Ангелов, Неизвестни писма за присъединяването на Пиринска Македония към СФРО Истор. Преглед кн.9 от 1991 г. стр. 94 и 95.

29. ЦВА гр. Велико Търново, Заповед № 145 по 14-ти пехотен Македонски полк – декември 1944 г.

30. По данни на Лазар Иванов Калоянов – командир и началник щаб на дружината.

31. По данни на Илия Костадинов Божинов – партизанин от гр. Петрич.

32. Кирил Граменов, Работата ми като помощник командир в Отечествена война ЦВА Велико Търново. С него заминават за Серес Янко Иванов Райнов, Боян Ненов и Михаил Балабанов и рота гвардейци от Свети Врач.

33. Фердинанд Пудев поема командването на дружината на 15 септември 1944 г., когато Златко Дерменджиев вече е на границата при Клисуре с отрада на Асен Серменджиев. На 16.09.1944 г. той загива в бой с немците при Звезгор.

34. ЦВА Заповед № 145 от 14 ПМП 1944 г.

35. Дневник за военните действия на първа дружина.

36. Дневник на Кирил Владов Христов от 3-а дружина на 14-ти пехотен Македонски полк, стр. 8-10

37. Дневник на ефр. Кирил Владов Христов, стр. 11-18

38. Дневник на Кирил Владов стр. 10

39. СВА – машинопис стр. 9-10 Работата ми като зам. командир в 14-ти полк по време на Отечествена война

40. Стефан Таралешков, История на Отечествена война, т. II, стр. 238-236

41. Стефан Таралешков ЦС стр.336 и следващи

42. ЦВА Велико Търново, фонд 76, опис 1, архивна единица 109, заповед № 15 от 01.02.1945 г.

43. Веселин Ангелов за така наречената бригада „Яне Сандански“, в. Пиринско дело” 108, 23.06.1991 г.

Боян Пенков Ненов е роден на 23 април 1928 в гр. Горна Джумая. През 1942 г. постъпва в Солунската гимназия „Кирил и Методий“. На 09.09.1944 г. се включва в състава на 1-ва гвардейска дружина от 14-ти пехотен Македонски полк. След войната е изпратен в НВУ „Васил Левски“. След това завършва висшето артилерийско училище и започва офицерската си служба като командир на 723 учебен звод в училището. Последователно служи в 18 ГАП като командир на дивизион в танковия полк на 4-та танкова дивизия, а след това командир на дивизион в 5-ти корпусен артилерийски полк. Завършва военната си служба като началник на ИКП на МС дивизия. Освен висше военно образование е завършил СУ „Климент Охридски“ - София, специалност „История“, има специализация по археология. Завършил е първи клас квалификация по история.

Публикувал е над 600 статии по история, археология и военна история. Ползва пет езика, активен общественик. Почетен кръводарител на НРБ, дал в продължение над 30 години над 12 кг. Кръв. Член-учредител на Българско историческо дружество Благоевград и дългогодишен председател. Председател на комитета на запасните офицери към военно окръжие Благоевград в продължение на 20 години. Награден с 21 ордена и медала между които „Кирил и Методий“, „1300 години България“ за боеви заслуги и др.

От 1995 г. е член на бюрото на СВВБ Благоевград, ЦС на СВВБ, а от 09.02.2001 г. председател на областния съвет на ветераните от войните.

В. „Българско войнство“
30.04.2003 г.